

A SZAVAK SZÓTÁRI ALAKJAINAK HANGSÚLYINGADOZÁSA A MAI
OROSZ NYELVBEN

D a n i M i h á l y

doktori értekezése

1964

Szege d

B e v e z e t é s

Szótárforgatás közben gyakran találunk olyan szavakat, amelyeket a szótári alakban két hangsulllyal jelöltek. Ez azt jelenti, hogy az olvasóra van bízva, hogy a szó ejtésekor a jelölt hangsullyok közül melyiket használja.

Ha a különböző időben szerkesztett szótárakban az azonos szavak hangsulyát vizsgáljuk, azt tapasztaljuk: 1) ugyanazon szó hangsulya nem mindig ugyanazon szótagon helyezkedik el, 2) egyes szótárakban ugyanazon szavak két hangsulllyal vannak jelölve. Két hangsulllyal jelölt szavakat még a legujabb hangsulyt és helyes kiejtést jelölő szótárban is találunk, vagyis a szót a különböző szótagon elhelyezkedő hangsuly bármelyikével ejthetjük (de mindig csak egyikkel), tehát a szó hangsulya ejtéskor ingadozhat.

A hangsulyingadozás állandóan előforduló jelenség az orosz nyelvben, de a normalizáló, egységesítő irányzat az ingadozás megszüntetésére törekszik. Ez az egységesítő törekvés a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának irányításával történik, és az akadémia által szerkesztett szótárakban és a hangsulllyal foglalkozó szakirodalomban jut kifejezésre.

A legujabb hangsulyt jelölő szótárakban a legtöbb esetben meg van határozva azoknak a szavaknak az irodalmilag elfogadott hangsulya, amelyeket korábban két hangsulllyal jelöltek. Az irodalmilag elfogadott hangsulyt normatívnak nevezzük. A normatív hangsuly meghatározásánál csak az akadémia irányításával szerkesztett szótárakat vehetjük figyelembe, mert egyrészt ezek a szótárak hangsuly szempontjából a legmegbízhatóbbak, másrészt történetileg is segítenek a hangsulyingadozás nyomonkövetésében.

A jelen disszertációban a következő problémák vizsgálatát tűztük ki célul:

- 1) Mi okozhatta az egyes szavak hangsúlyingadozását.
- 2) Milyen elvi alapon valósítható meg a hangsúlyingadozás normalizálása.
- 3) Melyek azok a szavak, amelyek két hangsulllyal fordulnak elő és ezeknek hangsulya történetileg mikor alakult ki.
- 4) A régebbi és újabb szótárak anyagának egybevetése útján milyen folyamatok tárhatók fel a hangsuly szempontjából, és végül
- 5) a kettős hangsuly milyen mértékben érvényesül a mai orosz nyelvben.

A kéthangsulyos szavak hangsulyának alakulását a XIX. századtól kezdve napjainkig fogjuk vizsgálni. Ennek az időszaknak főképpen a XIX. század második felétől napjainkig terjedő részét vesszük részletesebb elemzés alá, mivel Bulahovszkij: "Русский литературный яз. первой полов. XIX века, М. 1954. с. munkájában felsorolja és tárgyalja a XIX. század első felében előforduló kéthangsulyos szavakat. Ezek közül a szavak közül mi csak azokkal foglalkozunk, amelyeket még a mai szótárakban is két hangsulllyal jelöltek. Munkánk során elsősorban az irodalomjegyzékben felsorolt /1-50/ forrásmunkákat fogjuk felhasználni. Ezek a forrásmunkák a szavak vizsgálatánál több szempontból nyújtottak segítséget. A két hangsulyos szavak döntő többségét az /1/-ből gyűjtöttük össze. A /2/ a hangsulyalakulás történeti fejlődésének áttekintésében nyújtott hasznos segítséget. Megjegyezzük, hogy ez a

szótársorozat még nem teljes és ezért a T címszavas szavaktól kezdve nem állt módunkban a szavakat ennek alapján vizsgálni. A /3/ -at főleg a szláv ^{szavak}/hangsúlymeghatározásánál használtuk sikerrel. A /4/ alapján határoztuk meg a normatív hangsúlyt. Ebben a szótárban ugyanis a más szótárakban két hangsulllyal jelölt szavaknak csak igen kevés hányadát találtuk két hangsulllyal. Tehát a normatív hangsúly meghatározásánál ezt vettük figyelembe. Amennyiben ez a szótár nem tartalmazza a más szótárakban két hangsulllyal jelölt szavakat, a normatív hangsúly meghatározásánál a /2/, továbbá a /5-6/-ot vettük figyelembe. A fenti szótárakon kívül felhasználtuk még az irodalomjegyzékben feltüntetett szótárakat is, melyek a szavak etimologiai meghatározásában és a jövevényszavak esetében a hangsúly összehasonlításában voltak segítségünkre.

Az orosz nyelvben sok jövevényszónak van két hangsulya. A két-hangsúlyos jövevényszavak hangsúlyát elsősorban annak a nyelvnek hangsulyával vetjük össze, amelyből a szó származik. Mivel igen sok szó nem közvetlenül, hanem közvetve került az orosz nyelvbe, ezért - amennyiben sikerült a közvetítő nyelvet meghatározni - a közvetítő nyelvben használt szó hangsulyát is vizsgáljuk és utalunk az esetleges hangsúlyegyezésre. Az internacionális szavak esetében a különböző nyelvekben előforduló szavak hangsúlyazonosságára szintén utalunk. Ennek alapján megállapítható a közvetítő nyelv hangsulyától való eltérés, vagy az, hogy milyen más idegen nyelvek hangsúlytörvényei hatottak az orosz jövevényszó hangsulyára. A felsorolt szavak között vannak olyanok is, amelyek már elavultak, vagy tájszóként fordulnak elő. Ennek ellenére ezeket a szavakat mégis jelöljük,

mert még nem vesztek ki teljesen, vagyis írott szövegben, közmondásokban és kifejezésekben még előfordulnak.

A szavak ragozása közben bekövetkezett hangsúlyingadozásának vizsgálata nem célunk, csupán ezek szótári alakban előforduló hangsúlyát vizsgáljuk. A szavakat két csoportra osztva soroljuk fel. Az első csoportban a jövevény, a második csoportban szláv eredetű szavakat tárgyaljuk.

A hangsúlyt a szó hangsúlyos szótagja fölött egy jobbra dőlt piros / szokásos hangsúlyjellel jelöljük. Ellentétes \ jellel a mellékhangsúlyt.

Végül meg szeretnénk jegyezni, hogy az egyes irodalmi hivatkozásoknál az oldalszámot nem tüntettük fel. Ennek az az oka, hogy ezeket a szakkönyveket és cikkeket csak nagyon rövid kölcsönzési időre tudtuk beszerezni külföldről és a disszertáció teljes anyagának kidolgozása előtt - amikor még nem tudtuk pontosan, hogy az egyes kérdések milyen lényeges szerepet fognak játszani - vissza kellett küldeni.

Tudomásunk szerint olyan munka, amely a mai orosz nyelvben előforduló két-hangsúlyos szavak szótári alakjaival és elemzéseivel foglalkozna, nincs. A kéthangsúlyos szavak ilyen vonatkozásban tehát még nincsenek feldolgozva. Bulahovszkij, Csernisev és még sokan mások foglalkoztak ugyan a kéthangsúlyos szófajokkal, de csak történetileg vizsgálták őket és főleg nem a szótári alakokat elemezték, hanem a ragozás közben bekövetkezett hangsúlyingadozást és vizsgálataik a múlt század anyagára korlátozódott. Pirogova és Voroncova az igék egyes csoportjait vizsgálva megmutatják, hogy egyes igéknek a ragozás közben hogyan változik a hangsúly. Bulahovszkij a jövevénytörzsek hang-

sulyalakulását elemzi a jelen munkában^{is} felhasznált egyik cikkében. /27/

Nincs egységesen meghatározva az sem, hogy mi idézte elő egyes szavak szótári alakban való hangsúlyingadozását. Jelen munkában minden olyan jövevény és szláv eredetű szófajt felsorolunk, amelyeket a szótárakban, főleg az /1/-ben, két hangsúllyal jelöltek. Ezeket a szavakat történetileg vizsgáljuk és a /4/ alapján jelöljük a normatív hangsúlyt. Megpróbáltuk összegezni azokat az okokat is, amelyek előidézték a kettős hangsúly kialakulását.

I. A kéthangsúlyos jövevény és szláv eredetű szavak
kialakulásának okai

1) A szavak hangsúly szerinti csoportosítása.

Egy orosz anyanyelvű, bármilyen műveltséggel rendelkező beszélő, amikor oroszul beszél, nem gondolkodik, hogy az egyes szavaknak melyik szótagját kell hangsúlyoznia, ugyanis a hangsúlyozás nála automatikusan történik. Vannak azonban olyan szavak, amelyeket beszéd közben nem mindig és mindenki ugyanazon szótagon hangsúlyoz. Ugyanaz a szó szótári alakban két hangsúllyal fordul elő és a szót mindkét hangsúllyal használják. Pl. a *нужда* szót egyesek az első szótagot hangsúlyozva *нужда*, mások pedig a második szótagot hangsúlyozva *нужда*. Puskin a *музыка* szót mindig az utolsóelőtti szótagon hangsúlyozta *музыка*, míg Krilov az első szótagon *музыка*.

Ezek után felmerül a kérdés, hogy mindkét hangsúly azonos értékű-e, vagy ha nem, akkor az ilyen szavaknak melyik hangsúlyát fogadjuk el helyesnek, vagyis a kettő közül melyik felel meg a mai irodalmilag elfogadott hangsulynak.

Az orosz nyelv hangsúlyát két csoportra oszthatjuk:

a) Nem ingadozó, amikor egyes szám alanyesetben minden szónak meg van a történetileg kialakult hangsúlya. Pl. *человек*, *карандаш*, *лампа*, stb. Ezeknek a szavaknak a hangsúlya egyes szám alanyesetben csakis a jelölt szótagon lehet. Nem ejthetjük ezeket pl. *карандаш*, *человек*, *лампа*, szótagokat hangsúlyozva, mert ezeknek a szavaknak a hangsúlya meghatározott szótagon rögződött.

b) Ingadozóra, melyet szintén két csoportra oszthatunk:

a) amikor ugyanazon szónak egyes szám alanyesetben a hangsulya különböző szótagon van, de a hangsulyváltozása a szó jelentését is megváltoztatja, pl. мы́на (liszt) és мына́ (kin), замо́к (zár) és замок (vár), stb., vagyis itt a hangsulynak lexikológiai jelentősége van.

b) amikor a szónak egyes szám alanyesetben két hangsulya van és nem következik be jelentésváltozás, vagyis a hangsulynak itt nincs lexikológiai jelentősége csak fonetikailag hat ugyanazon jelentéssel bíró szóra. Pl. до́мешник és домешник (kohász), агенти́ és агент (ügynök), о́мер és оме́р (bürök) stb.

Bennünket az utóbbiak érdekelnek, melyeket a továbbiakban részletesebben fogunk vizsgálni.

2) Az egy és kéthangsúlyos jövevényszavak az orosz nyelvben

a) Az egyhangsúlyos jövevényszavak.

Mint minden nyelvre, így az oroszra is nagy hatással voltak más népek nyelvei, akikkel történeti fejlődése során valamilyen oknál fogva szoros kapcsolat alakult ki. Ennek következtében igen sok szó került be az orosz nyelvbe a különböző nyelvekből: francia, angol, német, lengyel, balti, török, tatár, valamint a klasszikus görög és latin nyelvekből.

A orosz nyelvbe átkerült jövevényszavak nagy többségükben hangsúlyukkal együtt kerültek át és csak igen kevés szónál tapasztalható eltérés. Minden válogatás nélkül idézzük az alábbi szavakat:

Hangsúly az orosz nyelvben

Ванна

Вата

Вафля

Hangsúly az adott idegen nyelvben

Wanne

német szóból

Watte

—"

Waffel

—"

Ваниль	vanille	francia szóból
Ватин	ouatine	-"-
Гардероб	garde-robe	-"-
Гарнизон	garnizon	-"-
Дама	dame	-"-
Газета	gazeta	olasz szóból
Гавань	haven	holland szóból
Вакцина	vaccina	latin szóból
Дебет	debit	-"- stb.

A kb. száz megvizsgált orosz ^{jövevény} szó közül négy-öt szónak nem azonos a hangsulya az eredeti szóéval.

Az eltérés ellenére állithatjuk, hogy az orosz nyelvben is ^{is?} érvényesül az a tendencia, hogy a jövevény szó hangsulya megegyezik az eredeti szó hangsulyával. A legtöbb egyhangsúlyos jövevénytörő orosz hangsulya ~~azonos~~ azonos az eredeti szóéval. Megállapíthatjuk tehát, hogy a hangsulyegyezés tendenciája az orosz nyelvben döntő mértékben érvényesül, de ugyanakkor vannak olyan szavak, ahol eltérés tapasztalható. Az eltérő hangsulyú szavak igen sok esetben két hangsullal fordulnak elő. A hangsulyeltérés és a kettős hangsuly kialakulásának döntő oka a jövevénytörőszavaknál többek között az átvétel különböző módjával magyarázható.

b) A kéthangsúlyos jövevénytörőszavak és keletkezésük oka

Az orosz nyelvben a jövevénytörőszavak hangsulya többek között azért tér el az eredeti szavak hangsulyától, mert különböző módon kerültek az orosz nyelvbe és az átvétel után is különböző hatások

érték őket.

Igen sok szó vagy közvetlenül, vagy közvetve került az orosz nyelvbe és ennek megfelelően változhat a hangsúlyuk is. Bulahovszkij szerint az orosz гастpоном szó pl. a görög gaster szóból származik, de valószínűleg a francia gastronome szóból került át. Ezt az állítást nemcsak a hangsúlyegyezés, hanem a szó szerkezete is bizonyítja. Az orosz szó hangsúlya tehát a közvetítő nyelv hangsúlyát követi. A kéthangsúlyos комфорт az angol comfort szóból származik. Az egyik- комфорт - az angol szóéval azonos, míg a másik - комфорт - a francia szó hangsúlyát követi. Mivel korábban a szót csak az angol szó hangsúlyának megfelelő hangsúllyal ejtették, a közvetlen átvételre következtethetünk, amit később a francia hatás befolyásolt.

A két hangsúllyal előforduló szavak egyik hangsúlya általában az eredeti szó hangsúlyával azonos, a másik pedig egy másik nyelv hangsúlyával, vagyis a szó hangsúlya ingadozik.

A hangsúlyegyezés és a kettős hangsúly kialakulása nemcsak az orosz nyelvben előforduló jövevényszavakra jellemző. Az angol nyelvben az import szót szintén kéthangsúllyal használják. Az импорт szóhoz hasonlóan. Az utolsó szótag hangsúlya nyilván *francia + ice!* a francia hangsúlyt követi. Az angol nyelv is átvette jasquerie francia szót hangsúlyával együtt, de mivel az angol nyelvben a szavak általában a szó tövében hangsúlyosak, ennek megfelelően a szónak egy másik hangsúlya is kialakult az angol nyelvben. A francia nyelv base-ball szót az angol szó hangsúlyával vette át, pedig a francia nyelvnek ismert hangsúlytörvénye van. Az amerikai angol nyelvben a cautehsuc szót ejtik az orosz каучук szó hangsúlyának megfelelő hangsúlyokkal.

A fenti példák azt bizonyítják, hogy a hangsúlyingadozás minden nyelvben előfordulhat, ahol nincs olyan hangsúlytörvény, amely a szó hangsúlyát meghatározott szótagon rögzitené. Hangsúlyingadozás fordulhat elő az angol, olasz, német, orosz, stb. nyelvekben, de nem lehetséges pl. a magyar, cseh, francia, stb. nyelvekben, ahol a hangsúly mindig a szó meghatározott szótagján van.

1) Közvetlen átvétel

A XVIII. századtól kezdve igen nagy hatással volt az orosz kultúra fejlődésére a francia nyelv. Az egyes tudományokra, de főleg az irodalomra és ezen keresztül a nyelv szókincsének gyarapodására volt nagy hatással. A XIX. században már nemcsak a nemesek, hanem az intelligencia egyrésze is francia nyelven társalgott. Ennek következményeként igen sok francia szó közvetlenül került az orosz nyelvbe hangsúlyával együtt. Kezdetben általában írásban történt az átvétel, de amikor a fejlődés a közvetlen érintkezést megkönnyítette, a társalgási nyelv útján is. Közvetlen átvétel természetesen nemcsak a francia nyelvből történhetett, hanem a legkülönbözőbb nyelvekből. A legkorábbi jövevényszavak közé sorolhatjuk a skandináv, finn és török nyelvekből átvett szavakat. Amikor pedig Oroszország iparilag is fejlődésnek indult, - főleg I. Péter idejében - más nyelvek is hatottak az orosz nyelvre. Így megemlíthető például a német, angol, holland hatás is. Ilyen szavak például голбец a svéd golf szóból, клеймо, ebből клеймовщик/45/ alapján a szó skandináv szóból származik. Vasmer szerint pedig nem az óészaki kleima szóból, hanem a német kleim szóból, макса a finn maksa szóból, жемчуг a török jencü szóból, кобза a kobuz

szóból, дәрвиш a därvis szóból, бондар német Binder, абзац Absatz, гешефтмахер Geschäft és a Macher, кобальт Kobalt, кронглас Kronglas, кунштюк Kunststück, рейсрат Reichrat német szavakból. Баскетбол basket-ball, бейсбол base-ball, комфорт comfort, stb. angol szavakból, омег omieg lengyel szóból.

A görög és latin szavak nagyrésze írásos uton fordítással került az orosz nyelvbe. Ilyen szavak például: кафедра, климат, атом, евнух, магистр, музыка, Партер, рапорт, паспорт, маршал stb. szavak francia eredetűek. Купол, тенор, пати́на stb. olasz eredetű szavak. Тамбу́й, камбу́з stb. holland eredetű szavak.

2) Közvetett átvétel

Igen sok jövevényt szó közvetett uton került az orosz nyelvbe. Ez egyik döntő oka lehetett annak, hogy egyes jövevényt szavaknak a hangsulya az orosz nyelvben nem egyezik meg az eredeti szóéval, hanem a közvetítő nyelv hangsulyát követi. Ez az oka annak is, hogy egyes szavaknak két hangsulya lehetséges. Amikor a szót kezdték történetileg vizsgálni, nemcsak az eredetét, hanem a hangsulyát is meghatározták és ennek alapján, de más okok miatt is adott szavaknak adott időben kéthangsulya is volt. Ilyen szavak pl.: бюджéт, доминион, каучук, angol szavak, francia, дискант, омнибүс latin szavak német, реверс lengyel vagy német, инфиск francia, барометр lengyel vagy francia, огония lengyel, астроном, демократия francia közvetítéssel kerültek át a közvetítő nyelv hangsulyával együtt. Igen sok görög és latin szó került át a nyugati nyelvekből lengyel és ukrán közvetítéssel^{/45/}.

3) Többoldalu hatás

A közvetlenül vagy közvetve átvett jövevényt szavak hangsulyára olyan nyelvek hangsulya is hatott, ahol ugyanazon szó

szintén előfordult. Ez a tény igen nagymértékben hozzájárult a korábbi hangsúly megváltozásához vagy átmenetileg egyes szavaknak két hangsúlyt eredményezett.

A lengyelek például Oroszország egyes területein hosszú ideig uralkodtak és ez elég nagy hatással volt a nyelv fejlődésére is. Ezenkívül a lengyel nyelv, de főleg az ukrán nyelven keresztül, mint nyugat és kelet közötti közvetítő, szintén nagy hatással volt az orosz nyelvre. Ez eredményezte például azt, hogy egyes, már korábban átvett jövevényszavak hangsúlya lengyel hatásra megváltozott, vagy átmenetileg két hangsúllyal is ejtették. Ilyen szavak pl.: паспорт (паспорт helyett), партёр (партёр helyett), рапорт és még ma is használt рапорт. De nemcsak a lengyel hatást említhetjük meg, hanem más nyelvek hatását is. A franciából átvett маршал szó hangsúlya Bulahovszkij szerint^{/27/(9.0.)} valószínűleg német hatásra маршал, a транспорт angol hatásra транспорт lesz. A görög nyelvből származó szavak francia hatásra megváltoztatják hangsúlyukat. Pl. метафора-метафора, фочфор-фочфор, профессор-профессор^{stb.} lesz^{/27/(9.0.)}

4) A szó hangsúlyának spontán módon történő meghatározása

Mivel az orosz írott szövegben nem jelölik a hangsúlyt, ennek következtében az is előfordulhatott, hogy egyes szavaknak spontán állapította meg az olvasó a számára ismeretlen szó hangsúlyát. Itt szintén megvolt a lehetőség arra, hogy egyes szavak egynél több hangsúlyt kapjanak. Lényegében az ilyen szavaknál mindenki tetszése szerinti hangsúlyt állapíthatott meg és a társalgási nyelvben különböző hangsúllyal ejthették az ismeretlen

hangsúlyu szavakat. Ezeknek a szavaknak csak azután alakult ki az egységes hangsulya, miután a szótárakban a szót jelölték és meghatározták a hangsúlyát is.

Nagyon sok jövevényszó fordult elő egyes szótárakban hangsúly nélkül. Pl. az абзац , агент szavak hangsúlyát 1861-ben a Mihelszon-féle szótárban még nem jelölték. Janovszkij 1803-ban nem jelölte az агония, акростих szavak hangsúlyát. Az utóbbit az Akadémiai Szótár jelöli 1847-ben акростихalakban, míg a /3/-ban акростихalakban. Ha tehát a szót már 1803-ban jelölték hangsúly nélkül, akkor nyilván már korábban is létezett ez a szó és még ha szűkebb körökben is, de valamilyen hangsulllyal használták. Az említett szavakat a mai szótárakban is két hangsulllyal jelölték. агент , абзац , агония és акростих. Nyilván ezeket a szavakat azért jelölték két hangsulllyal, mert a szótárakban való megjelenésük előtt kialakult a kettős hangsúly és ez annyira elterjedt volt abban az időben, hogy ennek a szótárakban is tükröződnie kellett. A legujabb szótárakban az említett szavakat már csak egy hangsulllyal jelölték. Ezt az tette lehetővé, hogy az idők folyamán a szónak egy meghatározott szótagjához rögződött a hangsulya és a spontanitás, miután a szót a szótárakban kezdték jelölni, elvesztette hatását.

3) Az analógia szerepe a kettőshangsúly kialakulásában

Egyes ismeretlen hangsúlyu szavaknak (jövevényszavaknak is), Ogienko/^{23/} szerint az analógia alapján is meghatározhatták a hangsúlyát.

a) Az analógia különösen a szláv szavakra lehetett nagy hatással. Ez sok esetben úgy történhetett, hogy figyelembe vették

az eddigi hangsúlyképzési formákat és így állapították meg egyes szavak hangsúlyát. Pl. a красивый szót délen az utolsó előtti szótagon hangsúlyozzák(красивее). Ezt a краснее analógiája alapján állapíthatták meg. Ilyenek még: молодеж - молодеж , helyett a молод analógiáján, могут -.могут helyett a могу analógiáján. Az ilyen képzési mód bár nem helyes, de mindig lehetséges ismeretlen hangsúly szavaknál.

b) Ez a képzési mód előfordulhatott jövevényszavaknál is még akkor is, ha ismerték a szó eredeti hangsúlyát. Az egyes képzők hangsúlytörvénye alapján történhetett pl. a -граф utótagos idegen szavak egy része előtt, ha -o- magánhangzó van, akkor a hangsúly erre a magánhangzóra esik és a -граф-ия utótagos szavak, még ha -o- magánhangzó is áll a -граф-ия előtt, a hangsúly a -граф utótagon van pl. география , биография stb. Ezért a -граф képzős himnemű szavak között az utóbbiak analógiája alapján lehetnek kéthangsúlyosak is. A korábban átvett вахтер szó, amely még I. Péter cár idejében került az orosz nyelvbe a holland^{/40/} nyelvből és nem a középelnémet^{/7/} nyelvből, 1917-ig csak a вахтер alakban fordult elő, de ez az alak már elavult. Az 1940-es években újra megjelenik a szó használatban, de már nem a régi hangsúllyal, hanem вахтер alakban, amelyet főleg a fiatalok használnak. Ez utóbbi a лифтер, башня szavak analógiája alapján alakult ki. Ilyenek még: правитель az -анин, -янин képzők alapján, карбованец, -анец, (-янец képzők alapján, vagyis az orosz képzők hatására kaphattak a hasonló képzővel rendelkező orosz szavaknak megfelelő hangsúlyt is.

4) A mellékhangsúly szerepe a kettős hangsúly kialakulásában

A kettős hangsúly kialakulását egyes szavak mellékhangsúlya

is elősegithette. A többtagu szavaknál, ahol a hangsúly az első szótagon van, hallatszik egy mellékhangsúly is. Pl. разные, холодно и т.д. . Azoknál a szavaknál, ahol a hangsúly a szó végén van, a mellékhangsúly a szó elején hallatszik. Pl. голова, молодец, садовод . Valószínűleg ezért ejtik a háromtagu szavakat változó hangsúllyal az orosz nyelvben. Pl. полтора és полтора, заговор és заговор, ящерица és ящерица, баскетбол és баскетбол. Ez a lehetőség főleg az összetett szavaknál fordulhat elő gyakran. Az összetett szavak mellékhangsúlya mindig azon a szótagon helyezkedik el, ahol a főhangsúly volt az önálló szónál, melyből az összetételt képeztük. Pl. время és предпровождение szavakból времяпредпровождение , времяисчисление. Annak ellenére, hogy a mellékhangsúly másodlagos szerepet tölt be egyes szavaknál, előfordulhatott, hogy a főhangsúllyal egyenértékűvé vált, mivel sokszor elég erősen hangzik. Így alakulhatott ki egyes összetett szavaknak két hangsúlya, melyek még a mai orosz nyelvben is megtalálhatók. Pl. одновременный és одновременный és az ebből származó más szófajoknak: одновременность és одновременность . Az angol eredetű баскетбол, бейсбол szavak is valószínűleg a mellékhangsúly miatt kaptak az orosz nyelvben két hangsúlyt, ugyanis ezek a szavak az angolban a szó végén mellékhangsúlyosak, míg a főhangsúly az első szótagon van.

5) A nyelvjárás szerepe a hangsúly kialakulásában

Az orosz nyelvben igen sok nem jövevényszó is előfordul két hangsúllyal. Ez különösen a határmenti területeken gyakori, de a belső területeken is. Ugyanazt a szót másként hangsúlyozzák délen, mint nyugaton, vagy északon^{29/}. Igaz, ez utóbbi földrajzi-

lag oly nagy távolságot jelent, hogy a társalgási nyelvben való hangsúlyeltérés szinte természetesnek tűnik. Az eltérés viszont nemcsak az egymástól távoleső területeken fordul elő, hanem sokszor még egy adott helyiségen belül is, vagy egymáshoz igen közel lévő helyiségeken belül is. Az eltérés oka a nyelvjárással van kapcsolatban. Mint ismeretes, az orosz nyelv egyes hangok kiejtésének szempontjából földrajzilag több területre oszlik aszerint, hogy ezeket a hangokat hogyan ejtik. Gondoljunk csak az "оканье", "яканье", "цоканье" stb. eltérésekre. Az ingadozó hangsúlyu szavakat illetően is találunk bizonyos hasonló eltérési tendenciákat.

Igy például Dal^{/49/} kutatásai szerint az északi és keleti nyelvjárásra az jellemző, hogy a szavak hangsulya a szó első vagy középső szótagján helyezkedik el. A déli és nyugati nyelvjárásnál pedig a szó középső és utolsó szótagján. Ezek szerint a moszkvai nyelvjárást a délihez hasonlíthatjuk. Pl. a родить szó hangsulya Moszkvától délig (Ukrajnában is) a родить, északon pedig родитъ hangsulllyal ejtik. Ilyen szavak még: ворота északon és ворота délen, далеко északon és далеко délen, высоко északon, высоко délen. Ha valaki ezeket a szavakat a fenti hangsúly valamelyikével használja, ebből meg lehet állapítani, hogy az illető az ország melyik részéből való.

Ezeket a földrajzi felosztásokat a hangsúly szempontjából Dal még tovább osztja kisebb területekre: városokra, sőt falvakra, ahol valószínűleg az említett eltérések még ma is érvényesülnek. Eltérést mutatott a hangsúlyt illetően: Novgorod, Arhangelszk, Tambov és Olonyec vidéke.

Mint látható, a földrajzi egységeknek megfelelően ugyanannak

a szónak több hangsulya lehet. Ezért helyes a hangsuly megállapításánál csak az akadémia által kiadott szótárak figyelembe vétele, amelyekben az irodalmi hangsulyt jelölik. A két hangsulllyal jelölt szavak nyilván azért kerültek be az egyes szótárakba, mert az élő beszédben mindkét hangsulyt egyenlő mértékben használták, vagyis ugyanazon időben egyes szavaknak azonos értékű két hangsulya volt, amit nem hagyhattak figyelmen kívül. Az ilyen szavakat csak bizonyos idő elteltével jelölhették egy hangsulllyal, amikor egyik hangsuly győzedelmeskedett a másik felett.

Itt felvetődik az a kérdés, hogy az egyes szavak normatív hangsulyának meghatározása hogyan történik? Mi az elvi alapja a hangsuly irodalmi normáinak.

A hangsuly irodalmi normáit az élő beszéd és költészet széleskörű és hosszantartó megfigyelések alapján határozzák meg és ezek a normák a szótárakban és az irodalmi hangsulllyal foglalkozó szakmunkákban jutnak kifejezésre. Е.С.Истрина szerint "Норма определяется степенью употребления при условии авторитетности источников/50/(стр.19).

6) Az ószláv nyelv hangsulynormáinak hatása a mai orosz nyelvre

Az orosz irodalmi nyelv hangsulya, amely az északi dialektus alapján alakult ki és amely az ősi normáknak felel meg, az utóbbi évszázadokban déli hatásra változáson ment keresztül. A déli beszéd hatására az orosz irodalmi nyelv sok régi normája megváltozott és az élő nyelvi jelenségek fokozatosan szorítják ki az ősi hangsulynormákat./36/(113.old.) Ez a változás minden szófajnál tapasztalható, de különösen az igékre van nagy hatással.

Az ószláv nyelv ősi formáit ma legjobban az egyházi szláv nyelv tükrözi. Ha a mai orosz nyelv egyes szavainak hangsúlyát az egyházi szláv szavak hangsúlyával hasonlítjuk össze, sok esetben az azonos szavak hangsúlya között eltérés tapasztalható. Ugyanazt a szót más hangsúllyal ejtik a mai orosz nyelvben és mással a régi hangsulynormát követő egyházi szláv nyelvben. Mint a példákból látni fogjuk az eltérés nemcsak a szláv szavak hangsúlyánál jelentkezik, hanem a jövevényszavakénál is. Ez az eltérés egyes szótárakban még ma is tükröződik. Ez azt bizonyítja, hogy az ószláv nyelv hangsulynormái az egyházi szláv nyelven keresztül még ma is hatnak az orosz nyelvre. Ilyen szavak pl.:

Az ószláv szavak hangsúlya:

Воздух
Доброта
Избавитель
Катастрофа
Кафедра
Нужда
Отдых
Отдох
Подруга
Признак
Приступ
Сумрак
Цена
Высоко
Возвешено
Принесено
Честно

A mai orosz szavak hangsúlya:

Воздух
Доброта
Избавитель
Катастрофа
Кафедра
Нужда
Отдых
Отдох
Подруга
Признак
Приступ
Сумрак
Цена
Высоко
Возвешено
Принесено
Честно

Жесто́к

Избра́н

Изгна́н

Красе́н

Окова́н

Посла́н

Призва́н

Удержа́н

Жесто́к

Избра́н

Изгна́н

Красе́н

Окова́н

Посла́н

Призва́н

Удержа́н

Моче́ный

Нароче́тый

Нача́тый

Преда́нный

Розда́нный

Преукраше́нный

Моче́ный

Нароче́тый

Нача́тый

преда́нный

Розда́нный

Преукраше́нный

Главне́йший

Мудре́йший

Славне́йший

Срашне́йший

Опасне́йший

Главне́йший

Мудре́йший

Славне́йший

Страшне́йший

Кроме́

Кроме́

Разруши́ть

Содержи́ть

Улови́ть

Разруши́ть

Содержи́ть

Улови́ть

A fenti példák megtalálhatók: /33/ 181 oldal és /30/.

7) A költői szabadság és a tradíció hatása egyes szavak
hangsúlyára

A költői szabadság nagy szerepet játszik az egyes szavak irodalmi hangsulynormáinak kialakításában, de ugyanakkor konzerváló szerepe is lehetséges. Egyes költők ugyanazt a szót változó hangsúllyal használják. Az egyik a régi hangsulynormát követi és ez esetben beszélhetünk a konzerváló szerepről, míg másik az újat. Ez akkor fordul elő, amikor a ritmikus kiejtés nem mindig esik egybe a szó hangsúlyával. Ezért a szót egy olyan szótagon hangsúlyozzák, amely a legújabb hangsulynormák szerint már elavultnak tekinthető. Bár nem biztos, hogy a költői szabadság elősegítette egyes szavaknak két hangsúllyal való ejtését, de az alábbi példák alapján láthatjuk, hogy hozzájárultak egyes szavak kettős hangsúlyának konzerválásához. Pl. a *высоко* és *далеко* határozói alakokat, melyeket még ma is kéthangsúllyal ejtenek, már a XVIII. században is kéthangsúllyal találjuk meg egyes költők műveiben.

*Высоко над селом гор,
Казбек, твой царственный шатер
Сияет вечными лучами*

/Пушкин: "Мон. на Казб.".

*Высоко стоит солнце на небе,
Горячо печат Землю-Матушку.*

/Кольц. мал. жница./

*Тянет свежестью рассвета,
Спит дорога. Тишина.
Далеко-далеко где-то
Спит Муравьиная страна...*

/ Твард.

Страна Муравия гл. 6./

Ugyanabban az időben a музыка szót szintén különböző hangsulllyal használják.

Обрадован музыку громом,
Оставя чашку чаю с ромом,
Парис окружных городков,
Подходит к Ольге Петухов...

/Евг. Онег., V, 1826-1828/.

В любви я к музыке тебе не уступаю,
И часто, про себя мурлыча, засыпаю.

/Крылов. "Кошка и соловей", 1823/.

A бурлаки szó hangsulya az egész ragozásban a szó végén van, de Nyekraszov ennek ellenére a szót nem az utolsó szótagon hangsulyozza, pl.

Выдь на Волгу: чей стон раздаётся
Над великою русской рекой?
Этот стон у нас песней завётся-
То бурлаки идут бечевой!..

/Некр. "Размышления у парадного
подъезда".
Хрестоматия для 8. кл. нац. шк.
1963. 234.

Ugyanez a szó előfordul az említett könyv 178. oldalán lévő színes reprodukció alatt is, de már a normatív бурлаки hangsulllyal.

A költői nyelvben használt ősi hangsulynormák tehát azt eredményezhették, hogy egyes szavakat hosszabb ideig két hangsulllyal használtak és éppen ebben tükröződik a konzerváló szerepe. De ugyanakkor elősegithette az új hangsuly kialakulását. Pl. a молодёжь szót már nem az első szótagon hangsulyozzák, mint ez évszázadokon

keresztül történt, hanem az utolsó szótagon. Az utobbi pedig igen rövid idő, 2-3. év, alatt ment végbe, Л. Ошанин költő dala hatására /51/ (19. old.). „Гимн молодежи”...

Эту песню запекает молодежь,
Молодежь! молодежь!

Bulahovszkij^{/44/} (141) szerint nem a költői szabása az oka a hangsúlyingadozásnak, mint ezt sokan állították, hanem fordítva, a nyelvben létező hangsúlyingadozás teszi lehetővé az ugynevezett „költői szabadságot” a hangsúly területén.

II. A kéthangsúlyos jövevény-és szláv eredetű szavak

1) Jövevénytyszavak

a) Francia eredetűek

Mint már említettük a francia nyelv igen nagy hatással volt az orosz nyelvre. A XVIII. századtól kezdve igen sok művet fordítottak le franciáról oroszra és így sok szó került át az orosz nyelvbe. A legtöbb francia eredetű szó megtartotta eredeti hangsúlyát. Egy pár szó azonban, a már említett okok miatt, az eredeti hangsúlyon kívül egy másik hangsúlyt is kapott. Ilyen szavak pl.:

Жакерия - az 1358 évi parasztfelkelés (Jasquerie szóból). Normatív hangsúly - жакерия . Жакерия elavult. Ez utóbbi a francia szó hangsúlyával azonos. Valószínűleg angol közvetítéssel került az orosz nyelvbe. Erre enged következtetni az angol és az orosz szavak hangsúlyazonossága is. Az angol nyelvben is kéthangsúlyos. Csak az /1/-ben jelölték két hangsúllyal.

Маквис - macchia növény (mediterrán örökzöld cserjés)(maguis vagy makis szóból). Mindkét hangsúly elfogadható. A маквис alak a francia szó hangsúlyával azonos. A маквис valószínűleg orosz hatásra a мак szó analógiája alapján jött létre. A szótárakban nem jelölik, csak az /1/ és a /2/-ben, de két hangsúllyal.

Маршал - marsall (marechal szóból). Normatív hangsúly - маршал a német Marschall szó hatására az utolsó szótagról az első szótagra került. Маршал elavult. Ez utóbbi a francia szó hangsúlyával azonos.

Партер - színházban földszint (parterre szóból). Normatív hangsúly - партер . Партер elavult. Bulahovszkij szerint ez utóbbi

hangsúly úgy alakult ki, hogy a germán -er típusú szavakhoz hasonlították. Pl. Gertner, Tischler, Bauer stb., melyek mind az első szótagon hangsúlyosak/27/(9.0.)

Паспорт - utlevél, személyazonossági igazolvány, (paseport szóból).

Normatív hangsúly - паспорт, lengyel hatásra alakulhatott ki a paszport szó hatására. Паспорт elavult és a francia szó hangsúlyát követte.

Рапорт - jelentés (rapport szóból). Mindkét alak elfogadható, de рапорт alakot csak a tengerészetben használják. A рапорт alak nyilván a lengyel raport szó hatására alakult ki.

Фузея - kováspuska (fusil szóból a lengyel fuzyja (fuzja) és ebből az orosz фузея). Normatív hangsúly - фузея, a francia és a lengyel szó hangsúlyával azonos. A фузея alak már elavult. Korábban csak ezt a hangsúlyt használták. Vasmer szerint ez utóbbi dialektusban fordul elő.

b) görög és latin eredetű jövevényszavak

Itt említjük meg azokat a -метп utótagos összetett két-
hangsúlyos szavakat, melyek/nek francia hatásra hangsúlyuk megváltozott. A XVIII. XIX. században francia hatásra a-метп utótagos összetett szavak hangsúlya az utolsó szótagra helyeződött át. Így az ilyen utótagos összetett szavaknak két hangsúly alakult ki. Ma már a francia hatásra kialakult hangsúly elavult és mindig a - метп utótag előtt lévő első szótagra esik. Ez a szótag általában -о- ra végződik és ez mindig hangsúlyos, de más magánhangzó esetében is így van. Pl. барометр, de вольтаметр, таксиметр esetében is, vagyis a -метп előtt lévő -а- és -и- magánhangzók is hangsúlyosak. Maga a метп szó is francia közvetítéssel került az orosz nyelvbe. A görög metreo szóból a latin metrum, ebből a

francia metre és ebből az orosz метр.

Az /l/-ben a következő - метр utótagos szavakat találjuk két hangsulllyal:

Вольтметр - voltmérő (az olasz Volti fizikus neve és a görög metreo szavakból. 1847-ben az Akadémiai Szótár csak véghangsulllyal jelölte).

Гальванометр - galvanométer, áramkutató (az olasz Galvani fizikus neve és a görög metreo szavakból).

Гипсометр - magasságmérő, hipszóméter (a görög **hypsas** és a metreo szavakból).

Динамометр - dinamométer, erőmérő (a görög dynamis és metreo szavakból).

Микрометр - mikrométer, paránymérő (a görög mikros és metreo szavakból).

Склерометр - keménységmérő, szklerométer (a görög skleros és metreo szavakból).

Спектрометр - szinképmérő készülék, spektrométer (a latin spektr. és a görög metreo szavakból).

Сферометр - szferométer (optikai műszer a görög sphaira és metreo szavakból).

Таксиметр - kilométermutató, kilométer számláló (a francia taxi és a görög metreo szavakból).

Таксометр - taxaméter, menetdíjmutató, taxióra (az új latin taxa és a görög metreo szavakból).

Тахометр - sebességmérő, fordulatszám-mérő, (a görög tachys és metreo szavakból).

Фотометр - fénymérő, fotométer (a görög phos és metreo szavakból).

Хордометр - hurvastagságmérő (huroshangszereknél a görög chorde és metreo szavakból).

A fenti szavakkal kapcsolatban megjegyezzük, hogy minden szót a normatív hangsúlyával jelöltünk és a - метр utótagon lévő hangsúly elavult. A Hadrovics-Gáldi: Orosz-magyar szótárban is sok hasonló típusú szót jelöltek a - метр utótagon lévő hangsúllyal, mely már nem felel meg a legújabb normáknak.

A francia és német hatásra a - граф utótagos összetett szavakat a XIX. század közepéig csak véghangsúllyal jelölték, amely a francia és német hasonló típusú szavak hangsúlyának felelt meg. A XIX. század közepétől -граф végű szavakat az akadémiai szótárak már csak a -граф utótag előtt lévő első szótag hangsúlyával jelölik és ma ez a hangsúly a normatív. A legújabb szótárakban csak ezt a hangsúlyt jelölik. Az /l/-ben viszont mindkét hangsúlyt jelölték. De az is előfordul, hogy a két hangsúly közül csak valamelyiket jelölik. Ez pedig sok esetben nem felel meg a mai normáknak.

Ha a -граф utótagos szavak -граф tagja előtt -о- magánhangzó van, akkor a normatív hangsúly mindig erre a magánhangzóra esik, pl. барограф stb.

Az /l/-ben a következő szavakat találjuk két hangsúllyal:

Барограф - barográf (barométer, mely az adatokat önműködően jegyzi le. (A görög barographos szóból).

Калькограф - rézmetsző. (A görög chalkos és grapho szavakból.)

Кимограф - vérnyomásmérő, kimográf, amely a hanggörbét jelzi fonetikai kísérleteknél (a görög kyma és grapho szavakból).

Кристаллограф - kristallográfus, kristálykutató (a görög krystallos és grapho szavakból).

ЛексикограѢ - szótári, szótárszerkesztő, lexikográfus. (A görög lexikon és grapho szavakból).

МареограѢ - mareográf, önműködő tengerszint mérő (a latin mare és a görög grapho szavakból).

МетеорограѢ - légállapot író, meteorográf (a görög meteoros és grapho szavakból).

ПантограѢ - pantográf (nagyítva v. kicsinyítve másoló a görög ponto és grapho szóból).

ПорнограѢ - pornográf, parázna, trágár (rajz, fényképezés a görög porne és grapho szavakból).

СпектрограѢ - szinképelemző készülék, spektográf (a latin spektrum és grapho szóból).

ШапирограѢ - sapiroográf, sokszorosító készülék (tulajdonnév és a görög grapho szavakból).

A görög eredetű jövevényszavak hangsulya sok esetben meg-
egyezik az eredeti szó hangsulyával. Pl. az orosz барбар a görög
barbaros szóéval, гене́зис (гене́зис helytelen) a görög génesis
szóéval, a мето́д - methodas, кате́т - kathetos szavak hangsulyá-
val azonos. De sok görög eredetű szó nem közvetlenül, hanem köz-
vetve kerül az orosz nyelvbe és így egyes szavak a közvetítő
nyelv hangsulyát tükrözik. Pl. a гине́а szó hangsulya nem azonos
a görög hyena szóéval, a мавзоле́й a mausoleum, мете́ор - meteoron,
крате́р krater szavakéval. Az eltérő hangsulyu szavak nagyrésze
francia, latin és német közvetítéssel kerültek az orosz nyelvbe.
Nagy szerepe van itt a latin hatásnak is, melyből egyes szavak
származnak. /27/(11.0.) Az ilyen szavak hangsulya általában eltér a görög
hangsulytól. Ez azzal is magyarázható, hogy a latin nyelv tani-
tása megelőzte a görögöt és később, amikor a görög nyelvet kezd-

ték tanítani már nem volt képes az előbbi kiszorítani, vagy megváltoztatni az átvett szavak hangsúlyát.

Ingadozás tapasztalható az-ия végződésű szavak hangsúlyánál is. Összesen mintegy 1900-ия végű szó fordul elő az orosz nyelvben. Ebből kb. 90 % közvetlenül az-ия előtti szótagon és mintegy 200-300 az utolsó előtti szótagon, s mindössze négy: ектения, епитимия, лития, паремия szó az utolsó szótagon hangsúlyos. Az-ия végű szavak idegen eredetűek és a hangsúlyingadozás is ezzel magyarázható.

A -ция, -изия, -узия, -ензия, -азия végződésű szavak latin eredetűek és a latin hangsúlyt tartják meg, vagyis az utolsó előtti harmadik szótagon. Pl. Демократия stb.

Крестоматия, симпатия, филология stb. görög eredetűek és ezek az utolsó előtti második szótagon hangsúlyosak, de az utóbbi nem következtet, ugyanis sok görög eredetű szó a latin hangsúlyt követi. Pl. a филология, история stb. Így tehát az-ия végű főnevek többsége a latin, míg kisebb része a görög hangsúlyt követi.

A görög hangsúlyt követő szavak közül egy pár igen fiatal, és főleg az orvosi szakkifejezésekben használatosak. A миопатия alakot orosz orvosok képezték és ennek érdekessége az, hogy a görög hangsúlyt követik, holott a-патия típusu szavakat az utolsó előtti harmadik szótagon hangsúlyozzák. Egyébként a mai keletkező-ия típusu szavakat általában a görög hangsúllyal ejtik. Kiparsky szerint /22/(245.old.) a XVII. században lengyel hatásra a latin hangsúly annyira elterjedt, hogy később a különböző nyelvek már nem tudtak nagy hatással lenni az-ия végű sza-

vakra. Bulahovszkij és Kiparsky is megemlíti a XIX. századi francia hatást, mely azt eredményezte, hogy egyes -иЯ végű szavakat a görög hangsúllyal kezdték használni. Nyilván ezzel magyarázható egyes szavaknak két hangsúllyal való használata is.

Mint a számok is mutatják a francia és német nyelvnek nem volt nagy hatása, hiszen kevés azon -иЯ végű szavak száma, amelyek két hangsúlyosak. A legújabb szótárak már egyetlen -иЯ végű szót sem jelölnek két hangsúllyal, csak a latin vagy göröggel. Azonban éppen azért, mert ezeknek különböző hangsúlya lehet a gyakorlatban mindig megvan a lehetőség, hogy ugyanazt a szót egyesek a latin, mások a görög hangsúllyal ejtsék.

Az -иЯ típusú szavak átvétele négy periódusra osztható:

- 1) A középkorra, amikor közvetlenül történt az átvétel és ezek a szavak általában a görög hangsúlyt tartják meg. Ez személy és országszavaknál is érvényesül. Pl. Македония, Аравия, Сирия, Россия и Анастасия stb.
- 2) A XVII. századra, amikor az ukrán nyelven keresztül a lengyel közvetítésnek volt igen nagy hatása, minek következtében az -иЯ végű szavak a középkori latin hangsúlyt kapják. Pl. категория stb.
- 3) A XVIII. századra, amikor a korábban átvett latin hangsúlyos szavakat a francia és német eredetű szavak befolyásolják, amennyiben ezeknek változott a hangsúlya. De fordítva is lehetséges és ez a valószínűbb, hogy a német és francia eredetű szavakat a latin hangsúllyal ejtették és ezek közül csak egy pár tartotta meg az eredeti hangsúlyát, amely azonos volt a görög hangsúllyal.
- 4) A XIX. század második felére, amikor új -иЯ végű szavak kerül-

nek az orosz nyelvbe, vagy ezen belül képeznek új szavakat és ezek hangsulya a göröggel azonos. Pl. Филателия, терапия stb. Az Usakov-féle szótárban a következő szavakat találjuk két hangsulllyal:

Агорафобия - tériszony (a görög agora és phobos szavakból). Normativ hangsuly - агорафобия. Агорафобия elavult.

Агония - agonia (görög agonia szóból). Normativ hangsuly - агония. Агония nem helyes. A normativ hangsulyt 1891-től jelölik.

Асимметрия - egyenlőtlenség, asszimetria (a görög asymmetria szóból). Normativ hangsuly - асимметрия. Ennél a szónál az асимметрия elavult. A legújabb szótárak már csak a normativ hangsulyt jelölik.

Асфиксия - fulladás (görög asphyxo szóból). Normativ hangsuly - асфиксия. Асфиксия elavult.

Афазия - afázia, beszédképtelenség (görög aphasia szóból). Normativ hangsuly - афазия. Афазия elavult.

Брахицефалия - rövidfejűség, kerekfejűség (a görög brachus és kephale szavakból). Normativ hangsuly - брахицефалия. Брахицефалия elavult.

Ветеринария - állatorvoslástan (latin veterinárius szóból). Normativ hangsuly - ветеринария. Ветеринария elavult.

Дактилоскопия - daktiloszkópia, ujlennyomatkészítés (görög daktylos és skopeo szavakból). Normativ hangsuly - дактилоскопия. Дактилоскопия elavult.

Демократия - demokrácia (görög demos és krates szavakból). Normativ hangsuly - демократия. Демократия elavult.

Дизентерия - vérhas (görög dys és enteria szavakból). Normativ hangsuly - дизентерия. Дизентерия elavult.

Идиосинкразия - idioszinkrázia (görög idiosynkrasia szóból).

Normativ hangsúly - идиосинкразия . Идиосинкразия elavult. Ez utóbbit először Dal jelölte.

Иерархия - főpapság, hierarchia, ranglista (görög hierarchia szóból). Normativ hangsúly-иерархия, melyet már 1704-ben jelöltek. иерархия elavult.

Каталепсия - merevkór, dermedtség, katalepszia, (görög katalepsis szóból). Normativ hangsúly-каталепсия. Каталепсия elavult.

Кулинария - szakácművészet, szakácmesterség, ételfajták (latin culinaris szóból). Normativ hangsúly-кулинария . Кулинария elavult.

Логопедия - beszédhibagyógyítás, beszédjavítás (görög logos és paideia szavakból). Normativ hangsúly - логопедия . Логопедия elavult.

Макроцефалия - makrokefália (mesterségesen nyújtott koponyájúság, görög makros és kephalé szavakból). Normativ hangsúly-макроцефалия. Макроцефалия elavult.

Микрометрия - mikrometria, mikrométertan (görög mikron és a metron szavakból). Normativ hangsúly - микрометрия . Микрометрия elavult.

Моногамия - Egynejlőség, monogámia (a görög monos és gamas szavakból). Normativ hangsúly-моногамия . Моногамия elavult.

Олигархия - oligarchia (görög oligarchia szóból). Normativ hangsúly - олигархия . Олигархия elavult.

Ортопедия - ortopedia (testegyenészet görög orthos és paideia szavakból). Normativ hangsúly-ортопедия . Ортопедия elavult.

Патриархия - patriarkia, patriarchátus (görög patriarches szóból). Normativ hangsúly - патриархия . Патриархия elavult.

Полиграфия - sokszorosítás, nyomtatás, nyomdaipar (görög polygrapho szóból). Normativ hangsúly - полиграфия . Полиграфия elavult.

Просодия - verstan, prozódia (latin prosodia szóból). Normatív hangsúly - просодия . Просодия elavult.

Симпатия - rokonszenv, szimpátia (görög sympatheia szóból). Normatív hangsúly - симпатия . Симпатия elavult. A múlt század közepéig csak az utóbbit használták.

Спектрметрия - szinképmérés (latin spectrum és a görög metreo szavakból). Normatív hangsúly - спектрметрия. Спектрметрия elavult.

Таксиметрия - sebességmeghatározás (új latin taxa és a görög metreo szavakból). Normatív hangsúly - таксиметрия. Таксиметрия elavult.

Тахеометрия - távolságmérés (görög tachus és metreo szavakból.) Normatív hangsúly - тахеометрия. Тахеометрия elavult.

Фотометрия - fénymérés, fényméréstan (görög phas és metreo szavakból). Normatív hangsúly - фотометрия . Фотометрия elavult.

Хиротония - kézrátétel papi szentelésnél; kézfeltartással való (nyílt) szavazás (görög cheirotomia szóból). Normatív hangsúly - хиротония . Хиротония elavult.

Эмпирия - tapasztalás, észlelés, megfigyelés (görög empeiria szóból). Normatív hangsúly - эмпирия . Эмпирия elavult.

Bulahovszkij szerint a latin és más nyelvek hatására az eredeti nyelv hangsúlyától eltérő hangsúllyal kerültek az orosz nyelvbe a következő görög szavak is: критика - kritike, косметика - kosmetike, клиника - klinike, статика - statike, механика - mechanike (a görög hangsúly az utolsó szótagon van).

Атом - atom szó is a görögből származik, de a XIX. század közepéig véghangsúllyal használták, amely már elavult. Normatív hangsúly - атом .

Анапест - anapesztus (háromszótagos versláb). Normatív hangsúly

-ананест . Анапест elavult.

Акростих - betüvers, akrosztichon (olyan verssorok, melynek kezdőbetűi valamilyen szót vagy nevet adnak, akros és stichos szavakból). Normativ hangsúly -акростих . Акростих elavult. A normativ hangsúly a francia acrostische szó hangsúlyával azonos, míg a nem normativ a német, angol és görög szó hangsúlyaival. 1847-ben csak az акростих alakot jelölték. A normativ hangsúlyt a /3/-ban jelölték először.

Амфора - kétfülű edény, amfóra (görög amforeus szóból). Normativ hangsúly - амфора . Ez a hangsúly azonos a latin, német és angol szavak hangsúlyával. Az амфора alak a francia amphore szó hangsúlyát követi. Két hangsulllyal a /3/-ban jelölték először.

Апостроф - hiányjel, aposztrófa (apostrophos szóból). Normativ hangsúly - апостроф , amely a francia szó hangsúlyát követi, de a német és bolgár szavak hangsúlyával is azonos. Апостроф elavult. Ez utóbbi a görög, angol, lengyel és ukrán szavak hangsúlyát követi. Az Akadémiai Szótár^{ban}/1789-ben апостроф alakot jelölték. A /3/-ban pedig mindkettőt.

Астролог - asztrológus, csillagjós (astrologos szóból). Normativ hangsúly - астролог , amely a görög hangsúlyt követi. Астролог alak már elavult. Az utóbbi a XIX. század elején keletkezett francia hatásra, amikor személyek elnevezésénél kezdték a -лог képzőt használni és a hangsúlyt is a képzőre helyezték. A normativ hangsúlyt 1789-től jelölik. Hasonló típusu szavak még: физиолог és не физиолог, идеолог és не идеолог, филолог és не филолог stb. Vagyis az összes -лог képzős főnevek hangsúlya а-лог képző előtti első szótagon van.

Астроном - csillagász (astron és nomos szavakból). Normativ hang-

suly - астроном. Ez a hangsúly azonos a francia astronome, a német Astronom és a bolgár астроном szavak hangsúlyával. Ez utóbbi valószínűleg német közvetítés eredménye. Az астроном elavult. Ez a hangsúly az angol, görög és lengyel szavak hangsúlyával azonos. A szót már 1704-ben a véghangsúllyal jelölték, de 1789-ben az Akadémiai Szótár csak a nem normatív hangsúlyt jelöli. 1847-ben ismét a normatív hangsúllyal jelölték a szót. A legújabb szótárak csak ezt a hangsúlyt jelölik.

Базилика - bazilika (basilikos szóból). Normatív hangsúly - базилика. Ez a francia basilique szó hangsúlyát követi. Базилика alak elavult. Az utóbbi a német Basilika és az angol basilica szavak hangsúlyával azonos. Az Akadémiai Szótár^{ben} 1891-ben a normatív hangsúlyt jelölték. Míg a nem normatív hangsúlyt csak az /l/-ben jelölték először. Ez utóbbi kialakulásánál nyilván az játszott szerepet, hogy az orosz nyelvben az -ика végű főnevek nagyrészt az utolsó előtti harmadik szótagon hangsúlyosak. Pl. математика, физика stb., de korábban az -ика végű főneveket rendszerint az utolsó előtti szótagon hangsúlyozták. Pl. музыка, мастика, stb. Egy pár főnévnél még ma is ez a hangsúly maradt meg. /27/(II.o.)

Библиотека - könyvtár (bibliotheka szóból). Normatív hangsúly - библиотека, amely a görög, francia és német szavak hangsúlyával azonos. Библиотека elavult. Ezt a hangsúlyt használja Puskin az Onyegin c. művében. 1780-ban a normatív hangsúllyal jelölték, míg az /l/-ben mindkét hangsúlyt megtaláljuk. Az -ека végű nőnemű főnevek hangsúlya az utolsó előtti szótagon helyezkedik el. Pl. аптека stb.

Бора - bukószél, erős északi szél a Fekete és az Adriai tengeren (boreas szóból). Normatív hangsúly - бора, amely a görög

és francia szó hangsúlyait követi. Бора elavult. Az utóbbi az olasz, német és angol szavak hangsúlyával azonos. Vasmer szerint a szó ozman vagy olasz nyelvből származik. Előfordul még бореѣ alakban is, de ez már elavult. Az /l/-ben jelölték először két hangsulllyal.

Декаэдр - dekaeder (deka és hedra szavakból). Normativ hangsuly - декаэдр, melynek eredete a latin vagy görög hangsulllyal azonos. Декаэдр elavult. Ez utóbbi a német, angol és a francia szavak hangsulyával azonos. 1891-ben csak az elavult hangsullyal jelölték. Két hangsulllyal először az /l/-ben találjuk meg.

Деспот - zsarnok, kényur, despota (despótes szóból). Normativ hangsuly - деспот, amely Bulahovszkij szerint ^{/27/(12.0.)} a görög megszólító eset hangsulyát követi. Korábban, 1869-ben csak az elavult hangsulyt jelölték, mely az ógörög despótes szó hangsullyával azonos.

Диагноз - diagnózis (diagnosis szóból). Normativ hangsuly - диагноз. Ez utóbbi valószínű lengyel hatásra alakult ki és 1895-ben jelölték először. Диагноз elavult. Az utóbbi a német, angol és francia szavak hangsulyával egyezik meg.

Евнух - eunuch, herélt (eunouchos szóból). Normativ hangsulya - евнух, mely valószínűleg lengyel eredetű. Евнух alak ma már elavult. Az utóbbi a görög szó hangsulyával azonos. A mult század elejétől használják a normativ hangsulyt.

Еретик - eretnek (hairetikos-szóból). Normativ hangsuly - еретик, amely a görög szóéval azonos. Еретик elavult. Az utóbbi valószínűleg a lengyel heretyk szó hangsulyát követi. 1907-ben két hangsulllyal jelölték.

Зефир - zefir, enyhe nyugati szél; zefir (szövet), gyümölcscsel töltött cukorka (zephyros szóból). Normativ hangsúly -зефир . Ez utóbbi valószínűleg a francia szó hangsúlyát követi. A зефир elavult, a latin és görög hangsulllyal azonos.

Иероглиф - hieroglif, olvashatatlan írás vagy betű (hieroglyphe szóból). Normativ hangsúly -иероглиф , amely az ukrán és lengyel szavak hangsúlyával azonos. A véghangsúly használata helytelen. Ez utóbbit 1847-ben jelölték először valószínűleg francia hatás eredményeként.

Каломель - kalomel, higanyklorid (kalos és melas szavakból). Normativ hangsúly -каломель . Az utóbbit a /3/-ban jelölték először és azóta ezt a hangsúlyt használják. A lengyel, német és angol szavak hangsúlyával azonos. A múlt század közepéig véghangsulllyal jelölték nyilván francia hatásra, de ez már elavult.

Катализ - katalizis (katalysis szóból). Normativ hangsúly -катализ , amely a görög és angol szavak hangsúlyával azonos. Катализ elavult a német és francia szavak hangsúlyával egyezik meg.

Катастрофа - katasztrófa, szerencsétlenség (katastrophe szóból). Normativ hangsúly -катастрофа a francia hangsúlyt követi. A катастрофа alak is használatos, de csak az egyházi szláv nyelvben.

Кафедра - tanszék, katedra, dobogó, emelvény, szószék (kathedra szóból). Normativ hangsúly -кафедра a latin szó hangsúlyát követi. Кафедра alakot régebben használták, ma már csak az egyházi nyelvben fordul elő és a görög szó hangsúlyát követi. 1814-ben jelölték először két hangsulllyal.

Климат - éghajlat, klíma (klíma szóból). Normativ hangsúly -кли-мат a görög szó hangsúlyával azonos. Климат elavult, amely

valószínűleg francia, vagy ukrán szavak hatására alakult ki. 1780-ban véghangsullyal jelölték. 1792-ben pedig már a normativ hangsullyal. 1910-ben két hangsullyal.

Магнето - gyujtómágnes. Normativ hangsuly - магнето a francia magneto szó hangsulyával azonos. Магнето elavult. Eredete valószínűleg a szótöbblől képzett olasz összetett szavakkal kapcsolatos. Pl. магнето-метро szónál az olasz nyelvben az első szó utolsó szótagján van a hangsuly. Csak az /l/-ben jelölték két hangsullyal.

Нектар - nektár (nektár szóból). Normativ hangsuly - нектар , amely a francia szó hangsulyával azonos. Нектар alak elavult. Ez utóbbit 1773-ban jelölték először. A német és angol szavak hangsulyával azonos. A normativ hangsullyal 1801-től jelölik.

Оникс - onix (drágakő, oniks szóból). Normativ hangsuly - оникс mely a német Onyx és a görög szavak hangsulyával azonos. Оникс elavult. Az utóbbi nyilván a francia ugyancsak onyx szó hangsulyát követi. 1782-ben csak véghangsullyal jelölték. 1793-ban már a normativ alakot is jelölték.

A latin szavak hangsulya is változott a ragozás során. Pl. portio szónak alanyesetben az első szótagon van a hangsulya, de birtokos esetben portionis alak hangsulya már az utolsóelőtti szótagon van. Mivel az átvétel mindkét alakból történhetett, ezért a portio típusuaknál a hangsuly maradt a szó tövéen. Például portio és ebből порция és nem порция, терро és nem терро .

A portionis típusuaknál a hangsuly az utolsó szótagon maradt. Pl. referentis és ebből референт, студент, инструмент stb. Nyilván ennek hatására egyes hasonló típusu szavak két hangsulyt is kaptak pl.:

Агeнт - ügynök (agentis szóból). Normativ hangsúly - агeнт .
Az агeнт alak már elavult, esetleg társalgási nyelvben fordul elő.
Ez utóbbi hangsúly valószínű a fentemlitett analógia alapján alakult ki. Az is lehetséges, hogy lengyel, vagy más nyelvek hangsúlyát követi. E tőből képzett valamennyi orosz szó két hangsulllyal fordul elő. Pl. агeнтство, агeнтский . Két hangsulllyal fordulnak még elő: дискант - gyermekszoprán (a discantus szóból). A mult században még csak egy hangsulllyal jelölték a szót az utolsó szótagon, de ez már elavult. Normativ hangsúly - дискант . Az - ант (-ант) végű idegen szavakat az orosz nyelvben általában véghangsulllyal használják. Pl. адютант, пиант stb. A normativ hangsúly az angol szó hangsúlyát követi és csak századunk elején kezdték használni.

Комплекc - összesség, komplexus; mat. komplex szám v. mennyiség (latin complexus szóból). Normativ hangsúly - комплекc . A комплекc alakot a matematikusok használják nyilván francia hatásra. Az első szótag hangsulya az angol complex, mit az utolsó szótagé a német complex, francia complexe és a latin complexus szavakéval egyezik meg. Az első szótag hangsulyát 1912-ben jelölték először (Akadémiai Szótár).

Корпусник - karosszéria v. burkolatkészítő munkás (corpus szóból a lengyel korpus, ebből az orosz корпус, ebből корпусной és корпусный és ebből -ик képzővel корпусник). A kettős hangsúly azért lehetséges, mert a melléknév is kéthangsulyos, amelyből a szót képeztük. Az -ик képzővel képzett főnevek mindig az eredeti szó hangsulyát tartják meg, de a корпусной /4/ szerint tájszó.

Линолеум - linoleum (linum és oleum szavakból). Normativ hangsúly - линолеум . A линолеум alak elavult. Ez utóbbi a lengyel és francia

hatásra alakulhatott ki. A normativ hangsúly a német Linoleum szó hangsúlyával azonos, csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal. Магистеpство - doktorivizsga, méltóság (magister szóból). Normativ hangsúly -магистеpство, amely a német Magister és a latin szavak hangsúlyával azonos. Магистеpство elavult. Az utóbbi pedig a francia szó hangsúlyával egyezik meg. A -ствоképzős főnevek az eredeti szó hangsúlyát tartják meg. A melléknévi alak, amelyből a szót képeztük, szintén kéthangsúlyos.- магистеpский Csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Музыка - zene, muzsika (musica szóból). Normativ hangsúly -музыка, amely valószínűleg a német Musik², vagy a муза^{27/} szó hatására alakult ki. Ezt a szót korábban általában a második szótagon lévő hangsulllyal használták, de ez már elavult. Az utóbbi hangsúly állítólag a francia hatásra alakult ki, de a lengyel szó hangsulllyával is azonos.

Омнибуc - omnibusz (omnibus szóból) Normativ hangsúly -омнибуc. Омнибуc elavult. Az utóbbi valószínűleg a francia szó hangsúlyát követi. A normativ hangsúly a német Omnibus szó hangsúlyával azonos. Népies kifejezésben megtalálható még az обнибуc és обнимуc alak is.

Реверс - irányváltómű, kormánymű; pénzdarab irásos oldala, kötelezvény, régi kaució (reversus szóból). Normativ hangsúly -реверс. Ezt a hangsúlyt a múlt század közepéig használták, de a /3/-ban már két hangsulllyal jelölték. Реверс elavult. Vasmer szerint valószínűleg lengyel közvetítéssel került az orosz nyelvbe és innen származik az első szótag hangsullya is. Az utolsó szótag hangsullya a német, francia és ukrán szavak hangsulllyával azonos.

Тантал - tantál (tantalum szóból). Normativ hangsúly -тантАл

a francia szó hangsúlyával azonos. Та́нта́н elavult. Az utóbbi az angol és lengyel szavak hangsúlyával azonos. Csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Тенор - tenor, tenorista (olasz tenore a latin teneo szóból).

Normativ hangsuly - те́но́р az angol és lengyel szavak hangsúlyával azonos. Те́но́р elavult. Az utóbbi a francia, német és olasz szavak hangsúlyát követi. A normativ hangsulyt a mult század végén kezdték használni. Két hangsulllyal a /3/-ban és az /l/-ben jelölték.

Транспóрт - szállítás, fuvarozás (transportere szóból). Normativ hangsuly - транспóрт az angol transport szó hatására alakulhatott ki és valószínűleg angol közvetítéssel került az orosz nyelvbe. Транспóрт elavult, de korábban csak ezzel a hangsulllyal használták.

Ту́ра - sakk bástya (turris szóból). Normativ hangsuly - Ту́ра, a francia szó hangsúlyával azonos. A véghangsulyos alak elavult. Vasmer szerint a Ту́раalak Olonec környékén tőzeget is jelent, csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Экспер́т - ügyes, valamiben jártas, szakértő, szakszerű, tapasztalt (expertus szóból). Normativ hangsuly - экспер́та német és francia szavak hangsúlyával azonos. Экспер́т elavult és az angol szó hangsúlyát követi, csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Инф́икс - infixum (infixus szóból). Normativ hangsuly - инф́икс, mely valószínűleg lengyel hatásra alakult ki és már a XVIII. században is használatos volt, ma már csak ezt a hangsulyt jelölik a szótárakban. Az инф́икс elavult, a latin és francia szavak hangsúlyával azonos. Korábban csak ezzel a hangsulllyal használták.

И́мпульс - impulzus (impulsus szóból). Normativ hangsuly - и́мпульс,

amely nyilván angol hatásra alakult ki. Импульс elavult és a latin, francia szavak hangsúlyával azonos.

Суффикс - nyelv.képző, szuffixum, toldalék (suffixus szóból). Normatív hangsúly - суффикс a múlt század elején alakult ki és az angol szó hangsúlyával azonos. Суффикс elavult. Ez utóbbi a latin, német és francia szó hangsúlyát követi.

Экскурс - eltérés pl. a tárgytól; kitérés (excursus szóból). Normatív hangsúly - экскурс , mely az angol és latin szavak hangsúlyával azonos. Экскурс elavult és a lengyel szó hangsúlyával egyezik meg.

A latin szavak hangsúlyeltérésénél nemcsak a francia nyelvnek volt szerepe, hanem a német nyelv is jelentős szerepet játszott, mivel igen sok latin szótövet közvetített az orosz nyelvbe. Ez a közvetítés a hangtani szabályokkal együtt történt, és főleg az igékre volt hatással.

c) Német eredetű jövevényszavak.

Az alábbiakban olyan német eredetű szavakat sorolunk fel, melyeknek az orosz nyelvben szintén két hangsúlyuk van. A kéthangsúly kialakulásának az lehet az oka, hogy orosz talajon különböző nyelvtani hatások érvényesültek, melyek az eredeti szótól eltérő hangsúlyt eredményeztek, vagy a közvetítés eredményeként következhetett be a kettős hangsúly. Ilyen szavak pl.:

Абзац - bekezdés, szakasz, új sor (Absatz szóból). Normatív hangsúly - абзац, valószínűleg az ukrán hatás, illetve közvetítés eredménye. Аз абзац , amely megfelel a német szó hangsúlyának, már elavult. A múlt század közepén, 1861-ben jelölték először hangsúly nélkül a Mihelson-féle szótárban. Két hangsulllyal csak az

/1/-ben jelölték.

Бедекер - utikalausz, bédekker (Baedeker nevű kiadó neve után, aki a különböző országok utikalauszait adta ki). Normatív hangsúly -бедекер, valószínűleg lengyel vagy francia hatásra alakult ki. A бедекер nem helyes, bár sok szótár ezt a hangsúlyt jelöli. Ez utóbbi a német és angol szavak hangsúlyával azonos.

Гешефтмахер - üzletelő, seftelő, kufár (Geschäft és Macher szavakból). Normatív hangsúly -гешефтма́хер valószínűleg a szó összetettségéből ered és a Macher szó hangsúlyát követi. Гешефтма́хер az eredeti szó hangsúlyával azonos. Ritkán használt szó, melyet sok szótárban nem jelölnek. A múlt század elején került az orosz nyelvbe.

Кобальт - kobalt (vegyi anyag Кобальт szóból). Normatív hangsúly -коба́льт, amely a német és angol szavak hangsúlyával azonos.

Коба́льт elavult. Ez utóbbi a francia szó hangsúlyát követi. Ezt a hangsúlyt a XVIII. század elejéig jelölték, de 1834-ben a Szokolov-féle szótárban már két hangsulllyal fordul elő. 1847-ben csak a normatív hangsulllyal jelölték.

Кунштюк - ügyes trükk, fogás, bűvésztrükk (Kunststück szóból). Normatív hangsúly -ку́нштюк, melyet századunk elején kezdtek jelölni. Eredete ismeretlen. A ку́нштюк alak azonos a német szó hangsúlyával. Ку́нстштюк, ку́ншттик alakok elavultak.

d) Angol eredetű jövevényszavak

Az angol szavak rendszerint hangsúlyukkal együtt kerültek az orosz nyelvbe, de orosz talajon gallicizált^{27/(15.0.)} (francia) hangsúlyt kaptak. Ennek következményeként egyes szavaknak két hangsúlyuk is kialakult. Ma már rendszerint csak egy hangsúlyt

jelölnek a szótárakban, amely sok esetben eltér az eredetitől.

A szótárakban az alábbi szavakat találjuk két hangsulllyal:

Баскетбол - kosárlabda (basket-ball szóból). Normativ hangsúly - баскетбол. Баскетболnem helyes. Az angol nyelvben a szónak fő és mellékhangsulya van. A főhangsúly az első, a mellékhangsúly az utolsó szótagon helyezkedik el. Nyilván ez eredményezte az orosz szó kettőshangsúlyát is.

Безбол(л) - labdajáték (base-ball szóból). Бейсбол cimszó alatt is megtalálható. Normativ hangsúly безбол, amely az angol mellékhangsulllyal azonos. Безбол elavult. Ez utóbbi az angol és francia szavak hangsúlyával azonos. Érdekes, hogy a francia nyelvben is az angol hangsúlyt használják.

Бюджет - költségvetés (budget szóból). Normativ hangsúly - бюджет, amely a francia budget szó hangsúlyával azonos. Бюджет elavult. Ez utóbbi az angol szó hangsúlyát követi.

Доминион - dominium (dominion szóból). Normativ hangsúly - доминион, amely a francia dominion szóéval azonos. Доминион elavult. Az utóbbi az angol és német szavak hangsúlyát követi, csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Импорт - behozatal, import (import szóból). Normativ hangsúly - импорт. Импорт elavult. Az angol szó is az oroszhoz hasonlóan kéthangsúlyos. Valószínűleg az oroszban is innen ered az ingadozó hangsúly. Az elavult alak a francia, német, ukrán és bolgár szavak hangsúlyával azonos.

Комфорт - komfort (comfort szóból). Normativ hangsúly - комфорт, amely a francia comfort szó hangsúlyával azonos. Комфорт elavult. Az utóbbi az angol hangsúlyt követi. A /3/-ban még az angol, az /l/-ben pedig két hangsulllyal jelölték.

Крокет - krokett (sport, croquet szóból). Normativ hangsúly - крокет , amely a francia szó hangsúlyával azonos. Крокет elavult. Ez a utóbbi az angol szó hangsúlyával egyezik meg.

Коттедж - falusi ház, nyaraló, manzard (kottage szóból).

Normativ hangsúly - коттедж , amely a francia szó hangsúlyával azonos. Коттедж elavult és az angol hangsúlyt követi. Az utóbbi hangsúlyt a mult század végéig jelölték.

Пикник - piknik (piqueenique, az angol picnic szóból). Normativ hangsúly - пикник a francia hangsulllyal azonos. A XIX. század végéig csak ezt a hangsúlyt használták. A XIX. század végén és a XX. század elején kezdték az angol szó hatására használni a пикник alakot is, de ez már elavult. (Vasmer szerint a szó francia közvetítés eredménye és nem angol.) Ezt a hangsúlyegyezés is bizonyítja és sok szótár francia eredetűnek tünteti fel a szót.

Револьвер - revolver, forgópisztoly (revolver szóból). Normativ hangsúly - револьвер a francia revolver szó hangsúlyával, a револьвер elavult és az angol szó hangsúlyával azonos.

Mint látható a felsorolt szavak angol hangsulya az említett gallizálódás hatására kb. a mult század közepétől kezd megváltozni és ma már elavultnak tekinthetjük. A szótárakban egy ideig mindkét hangsúlyt jelölték.

e) Török, tatár, spanyol, svéd, finn, olasz és holland
eredetű jövevényszavak.

Az alább felsorolt és egyes szótárakban két hangsulllyal előforduló jövevényszavak a fentemlitett nyelvekből származnak. Mivel egy-egy nyelvből egy-két szó fordul elő, ezért ezeket egy helyen tárgyaljuk.

A török-tatár nyelvekben a hangsúly a szó végén van. Ezért az ilyen eredetű szavaknak általában véghangsúlyuk van. Pl. кюок, кафтан (török), арбуз, кефир (tatár). Egyes török-tatár eredetű szavak két hangsúllyal fordulnak elő az orosz nyelvben. Pl.:

Белиберда - értelmetlenség, badarság. Hangutánzó tatár szó.

Normativ hangsúly - белиберда, vagyis az eredeti nyelv hangsúlyával azonos. A белиберда elavult. Eredete ismeretlen. E szónak még más változatai is előfordulnak: келиберда, кулиберда és билиберда. A /3/ és az /l/-ben jelölték két hangsúllyal.

Дервиш - dervis, mohamedán kolduló szerzetes (a dárvis szóból).

Normativ hangsúly - дервиш, amely a német Derwisch és az angol dervich szavakéval azonos. Дервиш elavult. Ez a hangsúly az eredeti és a francia szavak hangsúlyával azonos. A feltevés szerint a szó valószínűleg a krimi tatároktól származik. Két hangsúllyal 1895-től jelölik az Akadémiai Szótárban.

Жемчуг - igazgyöngy (a török jencü szóból). Normativ hangsúly -

жемчуг. Ezt a jelölést már 1770-ben megtaláljuk, de eddig csak жемчуг alakot használták. Ez az alak már elavult és az eredeti szó hangsúlyával azonos. A жемчуг alakot a fehér oroszok használták két változatban is: жемчуг és женчуг, illetve: жемчуг és женчуг. 1847-ben az Akadémiai Szótár már csak a жемчуг alakot jelöli a mai szótárakhoz hasonlóan. A /3/ és az /l/-ben jelölték két hangsúllyal.

Панты - maralszarvas bőrrel fedett agancsa (gyógyszerkészítésre használják). Csak többesszámban fordul elő. Mongol szó. Normativ hangsúly - панты, de eredete ismeretlen. Панты elavult. Ez utóbbi az eredeti szó hangsúlyának felel meg, csak az /l/-ben jelölték két hangsúllyal.

ИндигО - indigo (a spanyol indigó szóból, nem ragozható). Normativ hangsúly- ИНДИГО , amely a francia, lengyel, ukrán és bolgár szavak hangsúlyával azonos. Az ИНДИГО elavult. Ez utóbbi a német, angol és spanyol szavak hangsúlyát követi. A régi akadémiai szótárakban csak az elavult hangsulllyal jelölték, már 1792-től. Két hangsulllyal először az /l/-ben találjuk meg.

Кондор - kondor (keselyű a spanyol condor szóból). Normativ hangsúly - КОНДОР , amely az eredeti szó hangsúlyával azonos. A КОНДОР helytelen. Csak az /l/ -ben jelölték két hangsulllyal. A véghangsúly a francia condor szóéval azonos. Vasmer szerint német közvetítéssel került az orosz nyelvbe. Ezt a normativ hangsúly is igazolja.

Патина - patina (olasz patina szóból). Normativ hangsúly - ПАТИНА amely a francia szó hangsúlyával azonos. A ПАТИНА alak elavult. Ez utóbbi az olasz és német szavak hangsúlyával egyezik meg. Ezt az alakot 1864-ben jelölték először. Csak az /l/-ben találjuk két hangsulllyal.

Купол - kupola, boltozat (az olasz coupole szóból). Normativ hangsúly - КУПОЛ , mely a német Kuppel és az angol cupola szó hangsúlyával azonos. A КУПОЛ elavult, és a francia szó hangsúlyát követi. Ezt a hangsúlyt a XVIII. században kezdték jelölni. A /3/-ban találjuk meg két hangsulllyal. Vasmer szerint a szó francia eredetű, de igen sok szótár az olasz eredetre utal, tehát az eredet vitatható, de az elavult hangsúly alapján nyilvánvaló a francia hatás.

Камбуз - hajókonyha (a holland kombuis szóból). Normativ hangsúly - КАМБУЗ , a holland szó hangsúlyát követi. A КАМБУЗ elavult.

Ez utóbbi azonos a lengyel kambusa és a német Kambüse szavak hangsúlyával. 1847-ben a normatív hangsulllyal jelölték. A /3/-ban pedig mindkét alakot megtaláljuk.

Тамбуѣ - horgonybója (a holland tonneboei szóból). Normatív hangsuly - тамбуѣ. Тамбуѣ elavult.

2) Szláv eredetű szavak

Az /1/-ben igen sok szláv eredetű szófajt találunk kéthangsulllyal. Ezeket a szavakat egyrészt ábécé, másrészt a képzők szerint soroljuk fel.

Аравитѣнин - arábiai férfi. Normatív hangsuly - аравитѣнин. Аравитѣнин elavult, helytelen. Az -анин, (-янин) képzős főnevek hangsulya vagy a képzőn, vagy a képző előtti szótagon van, vagy megmarad annak a szónak a hangsulya, amelyből a szót képeztük/32/(222.о.). Pl.: крестѣнин, граждѣнин, славѣнин, англичѣнин stb. Аравитѣнин azért helytelen, mert ha az említett képzővel helyiséget, vagy országot jelentő szavakból képezzük a személyt jelentő főnevet, a hangsuly a képzőn marad. Аравитѣнин alak hangsulya a régi görög hatás Аравия analógiája alapján keletkezett. Ugyancsak helytelen az аравитѣнкаalak is.

Доменщик - kohász. Normativ hangsúly - доменщик, mely a доменный szóból ered. A -щик képzős szavak, amennyiben személyt fejeznek ki, hangsúlyuk mindig azon a szótövön marad, amelyből a szót képeztük. /32/(218.old.) Доменщик helytelen, csak az /1/-ben jelölték két hangsulllyal. Az utóbbi az elavult доменный alakból származik. Доменка és nem доменка.

Дурища - ostoba liba. Normativ hangsúly - дурища, amely a képzési módnak felel meg. Az -ища, -ище képzős főnevek megtartják az eredeti szó hangsúlyát /32/(271.old.). Pl. бабища (баба), великанище (великан), дурища (дура) stb. А дура szónak ragozás közben sem változik a hangsulya. Ha olyan szóból képezzük az új szót, amely ragozás közben változtatja hangsúlyát, akkor az új szó hangsulya a képzőre esik. Pl. бородища (борода), ручища (рука). Valószínűleg innen ered a дурища alak, amely már elavult. 1780-ban csak az elavult hangsúlyt jelölték.

Жаворонок - pacsirta. Normativ hangsúly - жаворонок. Жаворонок helytelen. А ворон szóból egy hangutánzó előképzővel és -ок utóképzővel képezve. Valamennyi szláv nyelvben előhangsúlyos.

Жаворонок а /4/ szerint tájszó és elavult. 1704-ben жаворонок, 1790-ben már két hangsulllyal jelölik. А /3/-ban és az /1/-ben szintén két hangsulllyal találjuk meg.

Жерлица - csukahorog. Normativ hangsúly - жерлица. Жерлица а /4/ szerint tájszó és elavult. Két hangsulllyal 1898-ban jelölik az Akadémiai Szótárban. А többi szótárakban: жерлица (жрать) vagy жерла (alapszóból).

Заводчик - gyáros, gyártulajdonos, gyárbérlő, Normativ hangsúly - заводчик, amely а завод szó hangsulyával azonos. А -чик képzős főnevek mindig az utolsó előtti szótagon hangsulyosak /32/(218.old.).

Pl. переписчик, разведчик, возчик stb. Заводчик elavult, és valószínűleg tájszólás eredménye. Csak az /1/-ben jelölték két hangsulllyal. A nőnemű alakja is заводчица és nem заводчица.

Заголовок cím (ujtság vagy könyvé); fejléc; fejrovat. Normativ hangsulya - заголовок . Már 1847-ben ezt a hangsulyt jelölték és azóta is minden szótárban így jelölik. Заголовок a /4/ szerint nem helyes. Ez utóbbi valószínűleg tájszó.

Задруга - nagy család, házközösség, zedrugа. Normativ hangsuly - задруга , amely a délszláv (szerb) задруга hangsulyával azonos. Задруга elavult. Ez utóbbi a bolgár задруга szó hangsulyával azonos, de a bolgárban is használatos a задруга alak. Feltelezhető tehát, hogy a bolgár közvetítéssel került az orosz nyelvbe. Az Akadémiai Szótár 1900-ban csak az első szótag hangsulyát adja meg, és az /1/ kivételével valamennyi szótárban csak ezt jelölik.

Засека - irtás, irtásterület (erdőben); fatorlasz, faakadály. Normativ hangsuly - засека, amely az eredeti (сечь) szó hangsulyával azonos. Засека alak elavult. Először 1791-ben jelölték ezt a hangsulyt, amely valószínűleg a за -előképzővel kapcsolatos. Tájszólásban ugyanezt az értelmet а сеча szóval fejezik ki. 1771-ben csak a засека alakot jelölték.

Знахарка - javasasszony (népies kifejezés, elavult szó). Normativ hangsuly - знахарка, melyet először 1847-ben jelöltek az Akadémiai Szótárban. Знахарка a /4/ szerint a köznyelvben használatos. Két hangsulllyal 1907-től jelölték az Akadémiai Szótárban.

Изволук - lankás domb, enyhe emelkedés. Tájszó. Normativ hangsuly - изволук . Изволук elavult. 1847-ben az utóbbi hangsulyt jelölték az Akadémiai Szótárban. A normativ hangsulyt századunk elejétől jelölik és csak az /1/-ben fordul elő két hangsulllyal.

Искыс - próba, próbatétel, megpróbáltatás. Tájszó. Normativ hangsúly - Искыс, melyet 1704-től jelölnek. Az Искыс alak elavult. Az Искыс alakot először a /3/-ban jelölték a 2-ik kiadásban, de később már ebben is csak a véghangsúlyt találjuk.

Каганец - mécs. Tájszó. Normativ hangsúly - Каганец, mely onnan ered, hogy az - ец képzős szavak az orosz nyelvben általában véghangsúlyosak. Előfordul az utolsó előtti második szótagon is a hangsúly. Гаганец elavult, az ukrán és a cseh kahanec szavak hangsúlyával azonos. 1852-ben az Akadémiai Tájszó Szótárban véghangsulllyal jelölték. 1907-től jelölik a Каганец alakot.

Карбованец - rubel, pénz Ukrajnában (Ukrajnáról szóló elbeszélések a lengyel karbowaniec szóból). Normativ hangsúly - Карбованец az ukrán szó hangsúlyával azonos. Az orosz nyelvbe is ukrán közvetítéssel került. A Карбованец elavult. Ez a hangsúly az -анец, (-янец), -енец, -онеч képzős főnevek analógiája után

keletkeztetett, ugyanis ezek a szavak mindig az utolsóelőtti szótagon hangsúlyosak, vagyis a hangsúly a képzőn van^{/32/(215.old.)}

Pl. республиканец, (республика), Карбованец (Карбовец). Карбованец Az eredeti szó hangsúlyát követi, ami ugyancsak lehetséges az említett képzők esetében. 1847-ben még csak az utolsó előtti második szótag hangsúlyával jelölik. A /3/-ban a második szótag hangsúlyával jelölték és az /1/ kivételével minden szótár csak ezt az alakot tünteti fel.

Катыш - golyó, gomboc, galacsin; rönkszelet. Normativ hangsúly - Катыш. Катыш elavult. 1792-ben véghangsulllyal jelölték. 1908-ban jelölték először két hangsulllyal.

Кашница - kása (kásácska); hig kása, pempő. Az óbolgár-kasica szóból származik. Normativ hangsúly - Кашница a bolgár szó hang-

sulyával azonos. Кашица a társalgási nyelvben használatos. 1909-ben az Akadémiai Szótár az utóbbi alakot tájszóként tünteti fel.

Кладбище - temető. Normatív hangsúly-кладбище . Кладбище elavult.

Az XVIII. században még az utóbbi hangsúlyt jelölték, de a század végén már az első szótag hangsúlyát is jelölték. A - бище képzővel képzett főnevek hangsulya mindig a szó tövéen van és nem a képzőn^{/32/} (476.old.). Класть igéből кладбище.

Кожанка - rövid bőrkabát. Szibériában használt tájszó. Normatív hangsúly - кожанка . Кожанка helytelen, de a képzés szerint ez volna a szabályos, mivel az -ан , -ен tövő melléknevekből -ка képzővel képzett főnevek hangsulya mindig az utolsó előtti szótagon van^{/32/(245.old.)} . Pl. ветрянка(ветряный), водянка(водяной),

жестянка (жестяной) stb.) Innen származik a nem-normatív hangsúly. Csak a кожанка fordul elő az első szótag hangsulyával és ezért a kivételek közé sorolják. ^{/32/(245.old.)} A mai normatív hangsúly tájszólás eredménye. Már 1852-ben mint tájszót jelölték az említett hangsulllyal.

Колдоговор - kollektív szerződés (коллективный договор) rövidítése. Normatív hangsúly -колдоговор . A melléknév és főnévből képzett új szó általában a második szó hangsúlyát tartja meg. Pl.: авиобаза(авиационная база), автотранспорт(автомобильный транспорт), агитпункт(агитационный пункт), госапарат(государственный аппарат) stb. Колдоговор alak valószínűleg onnan ered, hogy az ilyen összetett szavaknál az is előfordulhat, hogy nem mindig a második szótag hangsulya marad meg, hanem ugyanennek a szónak valamelyik szótagjára kerül, s ez leggyakrabban az utolsó előtti szótag szokott lenni. Csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Кувырканье - bukfenc, eiganýkerék. Normatív hangsúly - кувырканье, amely a кувыркаТЬ ige - melyből a főnevet képeztük - hangsulyát

követi. A кувыркание alak onnan ered, hogy az igének szintén van még egy hangsulya: кувыркать. Korábban az igét is és a főnevet is ezzel a hangsulllyal ejtették.

Ломота - szaggatás, nyilalás, hasogatás. Normativ hangsuly - лмота, melyet már 1780-tól jelölnek. Ломота alak már elavult és csak az /l/-ben jelölték. A társalgási nyelvben használják.

Лыжня - sinyom, siut. Normativ hangsuly - лыжня. Лыжня alak már elavult. Az utóbbit /3/-ban jelölték először.

Мазанка - sár, nádkunyhó. Tájszó. Normativ hangsuly - мазанка.

Мазанка helytelen. A hangsulyingadozást valószínűleg a tájszó idézte elő.

Мета - célpont, cél, megjelölés. Elavult szó. Normativ hangsuly - мета. Мета elavult. Már 1771-ben is a normativ hangsulllyal jelölték.

Набережье - parti táj, partvidék (tenger v. nagy tónál). Tájszó, amely korábban három hangsulllyal is előfordult: набѣрежье. Normativ hangsuly - набѣрежье. Ez a набѣрежная analógiája alapján alakulhatott ki. A набѣрежье valószínű tájszólásból ered. Csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Омег - bürök; keserű ital (a lengyel omieg szóból). Normativ hangsuly - омег, az eredeti szó hangsulyával azonos. A nyugati szláv nyelvekben előforduló szó. Az омег elavult. Az utóbbi az ukrán омех alakkal azonos. 1709-ben a normativ hangsulllyal jelölték, míg 1847-ben véghangsulllyal. A /3/-ban ismét az első szótag hangsulyával és az /l/-ben mindkettővel.

Отшиб - falun kívül, félreesően, különállóan; átv. visszavomultan, zárkozóttan. Tájszó. Normativ hangsuly - отшиб. Отшиб alak elavult. A kettős hangsuly nyilván a tájszó eredménye. 1847-től

jelölik véghangsullyal és csak az /1/-ben jelölték kettővel.

Пехтер - tarsoly, táska, kosár; fajankó, faragatlan fickó (népiesen). Tájszó, melyet dél-nyugaton használnak ebben az alakban. Északkeleten is előfordul пестер és пестер alakban.

Normativ hangsúlyát nem lehet pontosan meghatározni, mert a szótárakban nem jelölik. Csak a /3/-ban és az /1/-ben jelölték, de mindkettőben két hangsullyal.

Пешня - jégcsákány. Normativ hangsúly - пешня . Пешня elavult.

Az utóbbi valószínűleg a lengyel piesznia szó hangsúlyát követi, melyből a пешня szó is származik. Korábban csak a пешня alakot jelölték. Véghangsullyal főleg északon ejtik.

Плачя - siratóasszony. Tájszó. Normativ hangsúly - плачя .

Плачя alak valószínűleg tájszó.

Подданство - állampolgárság. Normativ hangsúly - подданство.

Подданство elavult. Ez utóbbi az ószláv подданный melléknév hangsúlyát követi, amely már szintén elavult. A melléknév normativ alakja подданный és ebből подданство . 1822-ben az Akadémiai Szótárban még az elavult alakot jelölték. Bulahovszkij művében^{/44/} a szót nem találjuk meg.

Подоконье - könyöklő (ablakon a falnak az ablak alatt kiálló része). Elavult tájszó. Ma подоконник alakját használják. Normativ hangsúly - подоконье . Подоконье nyilván a tájszólás eredménye. Csak az /1/-ben jelölték kéthangsullyal.

Поленица - népköltő hős, hősnő. Tájszó: vakmerő emberek csoportja.

Normativ hangsúly - поленица . Поленица elavult. Tájszó, melyet főleg Szibériában használtak. Nyilván a поленица alak is innen ered. Az ige is kéthangsúlyos: поленичать , amelyből a főnevet képezték. A поленица alakot 1704-től jelölik.

Полпиво - könnyű sör. Elavult szó, népies kifejezés. Normatív hangsúly - полпиво . Полпиво alakot már 1782-ben jelölték.

Поляки - lengyelek. Normatív hangsúly - поляки . Поляки már nem helyes, elavult. Puskin mindkét hangsúlyt használta. Az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Пономариха - a sekrestyés felesége. Elavult társalgási tájszó. Normatív hangsulya - пономариха . Пономариха elavult. A normatív hangsúlyt 1793-tól jelölik. Csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Пошиб - fajta; művészeti stílus. Elavult társalgási szó. Normatív hangsúly - пошиб . Пошиб helytelen. A /3/-ban csak az utóbbit jelölték. A többi szótárakban pedig véghangsulllyal.

Приговор - ítélet; vélemény; közmondás, mondás. Normatív hangsúly - приговор . Приговор népies elavult társalgási szó és kiejtés.

Простолюдин - az egyszerű népből származó férfi. Normatív hangsúly - простолюдин . Простолюдин elavult. Elavult szó. Az utóbbi hangsúly nyilván a régi простолюди́не alak hangsúlyát követi. Nőnemű alakja is простолюди́нка és nem простолюдинка . A normatív hangsúlyt 1792-től jelölik és csak az /l/-ben jelölték két hangsulllyal.

Просып - egyfolytában (pl. aludni). Normatív hangsúly - просып . Просып tájszó. Az utóbbit először 1797-ben jelölték. Két hangsulllyal először a /3/-ban találjuk meg.

Ровница - előfonat, előfonal. Normatív hangsúly - ровница . Ровница elavult. Vasmer szerint Olonyec környékén használt szó, amely a karél raunivo szóból ered. A szótárakban váltakozó hangsulllyal jelölték, és csak az /l/-ben találjuk két hangsulllyal.

Русло - (folyó) meder. Normativ hangsúly - русло́ . Русло́ népies kifejezésben használt hangsúly. A normativ hangsúlyt 1822-től jelölik. Két hangsulllyal először a /3/-ban fordul elő.

Свежина - friss v. nyers hus (nem szózott és nem füstölt).

Tambov, Rjazán és Tula környékén előforduló tájszó. Normativ hangsúly - свежина́ , melyet 1782-től jelölnek. A kettős hangsúly nyilván a tájszó eredménye. Свежина́ elavult.

Сговор - eljegyzés; megegyezés, összebeszélés. Elavult szó, melyet az első szótag hangsúlyával jelölnek. Сговор́ elavult, de 1771-ben már ezt a hangsúlyt jelölték. A /3/-ban fordul elő két hangsulllyal.

Складчина - hozzájárulás piknik alapon. Normativ hangsúly - складчина́ . Складчина́ helytelen. A normativ hangsúlyt először a Nordsztet szótárban jelölték 1782-ben. Az elavult alakot pedig 1792-ben, 1847-ben mindkét hangsúlyt jelölték.

Сопло - fuvóka, fuvófej, porlasztó, szórófej. Normativ hangsúly - сопло́ . Сопло́ elavult. A /3/-ban az első szótag hangsúlyával jelölték, míg az /1/-ben két hangsulllyal.

Старинка - öregember (öregecske becézés). Normativ hangsúly - старинка́ . Старинка́ elavult. A társalgási nyelvben használt szó. Csak az /1/-ben jelölték két hangsulllyal.

Сухмень - aszályos időjárás: aszály, szárazság; kiszáradt talaj; forró száraz szél. Tájszó. Normativ hangsúly - сухмень́ , melyet 1794-től jelölnek. Сухмень́ elavult és csak az /1/-ben jelölték nyilván tájszó eredményeként.

Таволга - gyöngyvessző, legyezőfü, bajnoca (Filipendula növény). Normativ hangsúly - таволга́ . Таволга́ helytelen. A /3/-ban csak az utóbbit jelölték, míg az /1/-ben mindkettőt, de a többi szótá-

rakban csak a normatív hangsúlyt jelölték. Szibériában használt szó, s nyilván a nem-normatív hangsúly is innen ered, ami egyébként megfelel az eredeti török-tatár szó hangsúlyának. Tájszóban fordulnak még elő szintén két hangsúllyal: ТАВОЛОЖКА és ТАВОЛОЖКА, de az utóbbi itt sem helyes.

Тарабарщина - titkos írás, zagyvaság, értelmetlenség. Régis, elavult, társalgási nyelvben használt szó. Normatív hangsúly - тарабарщина. Тарабарщина elavult. A /3/-ban csak az utóbbit jelölték, míg az /1/-ben mindkettőt. A legújabb szótárakban csak a normatív hangsúlyt jelölték.

Торос - jégtorlasz. Normatív hangsúly - торос. Торос elavult. Szibériában tájszéként előfordul még: ТОРОСЬЯ alakban is. Csak az /1/-ben jelölték két hangsúllyal.

Торффолеум - torfoleum (tőzegből készült szigetelő). Normatív hangsúly - торффолеум. Торффолеум helytelen. (А ЛИНОЛЕУМ szóhoz hasonló).

Тягло - országos adó, adóegység; jobbágyporta (a jobbágyporta által megművelt földterület; iga (erő)). A szótárak többségében két hangsúllyal jelölték. Normatív hangsúly - тягло. Тягло elavult. Szibériában igás állatot is jelent.

Уда (halász) horog. Elavult tájszó. Normatív hangsúly - уда. Уда elavult és csak az /1/-ben jelölték két hangsúllyal. Ilyen szavak még: удочка, удка, удца, удебка, удица.

Узина - keskeny hely (keskenység). Tájszó. Normatív hangsúly - узина. Узина helytelen. Csak az /1/-ben jelölték két hangsúllyal.

Украинка - ukrán nő. Normatív hangsúly - украинка. Украинка elavult. Ugyanígy: украинцы és нем украинцы, украинец és нем

украинец .

Черва - méhbáb. Normativ hangsúly - черва . Черва régies elavult. Szibériában használt szó. Először a /3/-ban jelölték két hangsulllyal .

Az alábbi szavakat a képzők szerint csoportosítjuk, mivel a hangsulyra vonatkozó megállapítás valamennyi hasonló képzővel végződő szóra vonatkozik. Ezért főleg csak az első szót magyarázzuk bővebben, a többit csak felsoroljuk.

A -НИК képzős főnevek:

Исподник - alátét; tájszó, gatyá, alsónadrág. Normativ hangsúly - исподник . Исподник elavult, tájszó eredményeként keletkezhetett.

A /3/-ban jelölték először két hangsulllyal. A -НИК, -НИЦА képzővel főnévből tárgyakat jelentő főneveket is képezhetünk. Pl. чайник teáskanna (чай), сахарник cukortartó (сахар), исподник (испод).

Az ilyen himnemű szavak hangsulya általában az utolsó előtti szótagban,
/46/(427.old.)

Травник - régies, tájszó, dűsfűvű rét; gyógyfűből készült ital; növénygyűjtemény; régi óorosz gyógyfüves könyv. Normativ hangsulya - травник (трава). Csak a /3/-ban jelölték véghangsulllyal, az /1/-ben pedig mindkettővel.

Хмельник - komlóföld, komlóültetvény. Normativ hangsuly - хмельник (хмель). Хмельник elavult. Ez utóbbit csak az /1/-ben jelölték.

Плодник = bibe, termő; magház, termőlevél. Normativ hangsuly - плодник (плод). A /3/ szerint плодник gyümölcsöskert, a плодник pedig bibe, magház stb. A többi szótárak ilyen különbséget nem tesznek.

Чаровник - elbűvölő bájos ember; varázsló. Elavult szó. A -НИК képzővel igéből is képezhetünk olyan himnemű főnevet, amely személyt fejez ki és ennek ténykedését határozza meg. Az ilyen főnevek hang-

sulya azonos az eredeti szó hangsúlyával. Pl. чаровник (чаровать), клеветник rágalmozó (férfi) a клеветать igéből, работник munkás a работать stb. a чаровница szintén helytelen. Először a /3/-ban jelölték két hangsúllyal.

Az -ик képzős főnevek

Жестяник - bádogos. Normativ hangsúly - жестяник . Жестяник elavult. Az /1/-ben jelölték először két hangsúllyal.

Az -ик képzős főnevek hangsulya, melyeket melléknévből képeztünk és személyek foglalkozás szerinti elnevezését jelenti, ha -ый végződésű melléknévekből képezzük, ugyanazon a szótagon marad, mint a melléknév, ha -ой végű melléknévekből, akkor az utolsó szótagra kerül a hangsúly. Pl. сапожник csizmadia, cipész, suszter асапожный , взрывник a взрывной melléknévből, míg a жестяник a жестяной alakból. Az utóbbi alak már elavult. Ugyanigy жестяница és не жестяница /32/(216.old.).

Резник - tájszó, mészáros; (zsidó) metsző. Резник (резной) és не резник . 1852-ben mint tájszót jelölik véghangsúllyal.

Третник harmadrész, három részből álló tárgy; harmados (aki harmadában dolgozik). Третник (третной) és не третник .

Капельник-cserpke, táj jégcsap. Капельник és не капельник .

A kettős hangsúly a melléknév kettős hangsúlyából ered, de a капельный alak már elavult. Már 1792-ben is két hangsúllyal jelölték az Akadémiai Szótárban.

Нефтяник - olajmunkás; olajtechnikus; olajmérnök, olajszakember, olajiparos. Нефтяник és не нефтяник . A kettős hangsúly a melléknév kettős hangsúlyából ered, de a нефтяный alak már elavult.

Крестовик - keresztеспák; aggófű (Senecio). Normativ hangsúly - крестовик . Крестовик jelentése ezüst rubel I. Péter idejében, amelynek egyik oldalán négy betű volt kereszt alakban.

Az -ОВ-ИК, -ЕВ-ИК képzős főnevek hangsulya az utolsó szótagon van. Pl. передовик, большевик и т.д. /46/(464.old.).

Az -ение képzős főnevek

Мышление - gondolkodás, emlékezés. Normativ hangsuly - мышление.

Мышление elavult. Az utóbbi alakot már 1793-ban is jelölték.

Ha az -ение képzővel a II. igeragozáshoz tartozó igék jelen idejének tövéből képezünk új szót, a hangsuly a képzőn van, pl. беление-fehérités а белить igéből, брожение - erjedés а бродить igéből, мышление а мыслить igéből. Мышление alak ugy alakulhatott ki, hogy egyes esetekben a hangsuly, amikor a töben hangzóváltozás történik, nem a képzőre esik. Pl. гладить -глажение, мыслить - мышление /32/(259.old.) stb.

Az -ить végű igékből -ение képzővel képzett főnevek az ószláv nyelvben az ige hangsulyát tartották meg és ezért fordulnak elő a maiótól eltérő hangsulyu főnevek. Pl. назначение, разграничение stb. A mai oroszban az ilyen főnevek hangsulya a képzőn van. Pl. назначение és разграничение /33/(182.o.)

Обретение -(meg)találás, lelés; megszerzés. Обретение elavult. 1627 és 1704-ben az elavult hangsulllyal jelölték.

Обрушение - összedőlés, összeomlás, beomlás, leomlás. Обрушение elavult. 1794-ben még az utóbbi alakot jelölték.

Ужение - horgászás. Ужение elavult.

Приобретение - megszerzés; bevásárlás; vivmány; szerzemény, nyereség. Normativ hangsuly - приобретение, melyet 1627-ben is jelöltek. Приобретение elavult.

Ha az -ение- képzővel olyan főnévi igenévből képezünk főnevet, melynek töve mássalhangzóra végződik, a hangsuly nem változik ragozás közben sem és a képzőn van. Pl. ведение (вести), выпадение(выпасть), изобретение(изобрести), приобретение(приобрести).

(приобрести, приобретать) /32/(259.old.).

Az - ОВЩИК képzős főnevek

Клеймовщик - bélyegzőmunkás. Normativ hangsúly - Клеймовщик.

Клеймовщик elavult.

Ha az - ОВЩИК képzővel főnévből képezünk új főnevet, amely személyt és foglalkozását fejezi ki, az ilyen főnevek hangsúlya változó, pl. кайловщик (кайло), плотовщик (плот), ростовщик (рост), Клеймовщик (Клеймо) /32/(219.old.). A fenti szónak is ezért alakulhatott ki két hangsúlya, de az utolsó szótagon lévő hangsúly már elavult.

Фурмовщик - fuvókakezelő munkás. Normativ hangsúly - Фурмовщик (Фурма) szóból.

A -ЩИК képzős főnevek

Перекупщик - felvásárló, viszonteladó, üzér. Normativ hangsúly - перекупщик. Перекупщик elavult. A képzési mód szerint az utóbbi lenne a helyes, mert ha -ЩИК képzővel igéből vagy igéből származó főnevek tövéből képezünk személyt és foglalkozását kifejező főnevet, az ilyen főnevek nagy többsége megtartja az eredeti szó hangsúlyát. Pl. взрывщик (взрыв), наборщик (набор), перекупщик (перекупать) /32/(218.old.). A /4/ által meghatározott hangsúly eltér a fenti szabálytól.

Посевщик - és nem посевщик - vetőmunkás.

A -ЛЬЩИК képzős főnevek

Правильщик - korrigáló-szedő (nyomdában), egyengető munkás. A /4/ szerint правильщик a normativ alak, míg правильщик elavult.

1822-ben az Akadémiai Szótárban az elavult alakot jelölték és 1847-ben ugyancsak az Akadémiai Szótárban már a mai normativ hangsúlyt. Ez a hangsúly nem egyezik meg azzal a szabállyal, hogy ha a

-льщик képzővel az ige tövéből képezünk személyt és foglalkozást kifejező főneveket, akkor az új szó hangsulya mindig megegyezik az igéével. Pl. белильщик (белить), бурильщик (бурить), чистильщик (чистить), правильщик (править) /32/(219.old.).

Az - ость képzős főnevek.

Незлобивость - szelidség, jóság. Normatív hangsuly - ~~незлобивость~~, ~~незлобивость~~ is elfogadható, de már ritkán fordul elő. A /3/-ban a normatív hangsulyt, míg az /1/-ben mindkét hangsulyt jelölték. A kettőshangsuly azért lehetséges, mert az eredeti szó is két hangsulyos:

Az - ость képzővel melléknévből és szenvedő mult idejű melléknévi igenévből képezhetünk főnevet. Az ilyen főnevek hangsulya az eredeti szó hangsulyával azonos. Pl. храбрость (храбрый), организованность (организованный), гордость (гордый) /32/(252.old. stb.

Неразвитость és nem ~~неразвитость~~ - fejletlenség. ~~Неразвитость~~ csak a társalgásban fordul elő.

Дисциплинированность és nem ~~дисциплинированность~~ - fegyelmezettség. A kettős hangsuly az eredeti szó kettős hangsulyából ered, ~~дисциплинированный~~, de itt is a második hangsuly elavult.

Изолированность és nem ~~изолированность~~ - elszigetelés; elszigeteltség (изолированный), de az utóbbi itt is elavult.

Разновременность és nem ~~разновременность~~ - időbeli eltérés. ~~Разновременный~~ melléknévből.

Тождественность és nem ~~тождественность~~ - azonosság ~~тождественный~~ melléknévből.

Экзальтированность és nem ~~экзальтированность~~ - egzaltáltság

a.) Már a XIX. században is és ma is két hangsulllyal előforduló szavak és mindkét hangsuly egyenértékű.

Az alábbiakban olyan jövevény és szláv eredetű szavakat sorolunk fel, melyeket még ma is két hangsulllyal ejtenek. Az alábbi szavakat a /4/-ben is két hangsulllyal találjuk meg.

Макса - tőkehal mája "csukamáj" (a finn maksa szóból). Tájszó. A МАКСа és МАКСа alak is elfogadható. Az első szótag hangsulya az eredeti szóéval azonos és kezdetben csak ezt az alakot használták. 1852-ben már a véghangsulyt is jelölték. Az utóbbit Szibériában használták. Előfordul még МАКСО és МОКСа alakja is.

Обух - (fejsze) fok, vagy kardé (a nem éles része). Az О́бух és о́бух alak is elfogadható. 1704-ben az о́бух alakot jelölték. Két hangsulllyal a /3/-ban jelölték először és ma minden szótárban így jelölik. Az ukrán nyelvben о́бух alakot használják, a lengyelben pedig az о́бух(обух) alakot. Az utóbbiaknak nyilván szerepük van az orosz szó kettős hangsúlyának kialakulásában.

Отцвет - visszfény, visszatükröződés. Az ОТЦВЕТ és О́ТЦВЕТ alak is elfogadható. A szótárak többségében mindkét hangsulyt jelölték, de a /3/-ban csak az ОТЦВЕТ alak fordul elő és megjegyzik, hogy tájszó. Az Akadémiai szótárakban 1794-ben: ОТЦВЕТ, 1847-ben: О́ТЦВЕТ.

Трапеза - (közös étkező) asztal (kolostorban), közös étkezés, étel, kolostori ebédlő (a görög trapeza szóból). Mindkét hangsulyt Трапеза és Трапéза használják, de a szó már elavult. A /3/-ban jelölték először két hangsulllyal.

Корпусник - karosszéria, vagy burkolatkészítő munkás (a latin

corpus szóból, a lengyel korpus, ebből az orosz корпус, ebből корпусной és корпусный. A kettős hangsúly azért lehetséges, mert a melléknév is kéthangsúlyos, amelyből a szót képeztük. Az -ик képzővel képzett főnevek mindig az eredeti szó hangsúlyát tartják meg. Mindkét hangsúly: корпусник és корпусник elfogadható.

Пехтер - tarsoly, táska, kosár; fajankó, faragatlan fickó (népiesen). Tájszó, melyet dél-nyugaton használnak, északkeleten is előfordul пестер és пестер változatokban. A szótárak többségében a szót nem jelölik, csak a /3/-ban és az /1/-ben, de mindkettőben két hangsulllyal. Ezért úgy vesszük, hogy mindkét hangsúly egyformán használható.

b) Az alábbi szavak hangsúlya ugyancsak a XIX. és XX. században alakult ki, de az egyik hangsúly használata gyakoribb.

Баржа - uszály (hajó). A szónak két hangsúlya van: баржа és баржа. Ma is elfogadható mindkét hangsúly, de a баржа gyakoribb. Ezt bizonyítják Szuperenszkaja^{/39/} kísérletei is. A megkérdezett hallgatók közül 200 a баржа, 18 pedig a баржа alakot használta. A баржа alakot már 1789-ben jelölték az Akadémiai Szótárban. A szó a latin borga szóból származik és megtalálható a holland, angol és francia nyelvekben is.

Кобза - koboz, ukrán hangszer (a török kobuz szóból). Mindkét szótagon lévő hangsúly elfogadható, de az első szótag hangsúlyozása gyakoribb. A szó ukrán közvetítéssel került az orosz nyelvbe, ahol a török eredetű szavak általában véghangsúlyosak. Az ukrán nyelvben pedig a szó az első szótagon hangsúlyos és innen származhat a második hangsúly. 1704-ben véghangsulllyal jelölték,

de 1792-ben már csak az első szótag hangsúlyával. Főleg délen használatos szó.

Голбец - töltelék, gomboc; rézkék; sirkereszt; olyan hely, amely a padló alatt van és az élelmiszer tárolására szolgál. Vasmer szerint az óészaki nyelvből, pl. a svéd golf-ból származik. Mindkét hangsúlyt használják: ГОЛБЕЦ és ГОЛБЕЦ, de az utóbbi ritkán fordul elő. Az első szótag hangsúlya követi a golf szó hangsúlyát, míg az utolsó szótag hangsúlya azzal magyarázható, hogy az orosz nyelvben az -ец képzős főnevek ha nem kicsinyítő szerepük van a képzőknek, akkor a hangsúly a képzőn van. Pl. ОТЕЦ, КОНЕЦ, СКВОРЕЦ /32/ (212. old.). Az első szótag hangsúlyával 1780-tól jelölik, a második szótag hangsúlyával pedig 1790-től és azóta minden szótárban két hangsúllyal jelölték.

Неровня - nem hozzávaló, nem illenek össze. Mindkét alak: НЕРОВНЯ, НЕРОВНЯ is elfogadható, de a második alak használata gyakoribb. A kettős hangsúlyt valószínűleg a régies kifejezés eredményezte. A szó már elavult. A szótárakban mindkét hangsúlyt jelölik.

Обжа - ekeszarva; egy ekealja föld (egy barázda). Az utolsó és első szótag hangsúlyozása is elfogadható, de az első szótag hangsúlyozása gyakoribb. Novgorod környékén előforduló szó és korábban csak az első szótag hangsúlyával jelölték.

Община - közösség, kommuna. A hangsúly az első és második szótagon van és mindkettő elfogadható, de az első szótag hangsúlyozása gyakoribb. Már 1627-ben is az első szótagon lévő hangsúlyt jelölték. A /3/-ban jelölték először a második szótag hangsúlyával és megjegyzik, hogy ez ritkán fordul elő. Két hangsúlyosak még azok a szófajok is, melyeket ebből a töből képeztek. Pl. ОБЩИНИК, ОБЩИННОСТЬ, ОБЩИННЫЙ.

Рaпoрт - jelentés (a francia rapport szóból). A pаpорт és pапoрт alak is elfogadható, de a pаpорт gyakoribb. Az utóbbi Bulahovszkij szerint lengyel hatásra alakulhatott ki. Pапoртalakot főleg a tengerészetben használják még ma is. Ez utóbbi viszont a francia szó hangsúlyát követi és korábban csak ezzel a hangsulllyal használták.

Кaтaстpoфa - katasztrófa, szerencsétlenség (a görög catastrophe szóból). A társalgási nyelvben használják a francia hangsulynak megfelelő кaтaстpoфa alakot, míg az кaтaстpoфa csak az egyházi szláv nyelvben fordul elő. A /3/-ban jelölték először két hangsulllyal.

Кaфeдpa - tanszék, katedra, dobogó, emelvény, szószék (a görög kathedra szóból). A köznyelvben a latin szó hangsúlyával azonos кaфeдpa alakot használják, míg кaфeдpa az ószlávnek megfelelő hangsuly csak az egyházi nyelvben fordul elő. Ez utóbbi hangsuly azonos a görög, francia, német és lengyel szavakéval.

Бoндapь - kádár (mester), bodnár (a német Binder szóból). A бoндapь és бoндapь alak is elfogadható, bár a бoндapь gyakoribb. Az utóbbi a német szó hangsúlyát követi. Valamennyi szláv nyelvben ez a hangsuly fordul elő. Feltételezhető, hogy lengyel, vagy ukrán közvetítéssel került az orosz nyelvbe. A hangsulyegyezés is erre enged következtetni. A бoндapь alak orosz talajon keletkezett, mivel az -apь képzős főnevek hangsulya, amennyiben foglalkozást fejeznek ki, legtöbbször az utolsó szótagon van. Pl. вpoтapь (вpoтa), звoнapь (звoн), stb., дeтoкapь, pыбapь (az utóbbinak a pыбapь alakja is elfogadható, пaxapь stb. Az első szótag hangsúlyát a /3/-ban jelölték először és valamennyi szótárban két hangsulllyal fordul elő. A szó tövéből képzett többi szófaj is két hangsulllyal fordul elő. Pl. бoндapствo kádármesterség.

Комплекс - összesség, komplexus; mat. komplex szám v. mennyiség.

(lat. complexus szóból). Gyakoribb hangsulya - КОМПЛЕКС. A

КОМПЛЕКС alakot a matematikusok használják, nyilván francia hatásra. Az első szótag hangsulya azonos az angol complex szó hangsulyával, míg az utolsó szótagé a német complex, a francia complexe és a latin complexus szavakéval egyezik meg. Az első szótag hangsulyát 1912-ben jelölték először az akadémiai szótárban és ma már csak ezt jelölik.

Сажень - szazseny (rég. orosz hosszmérték). 1704-ben a САЖЕНЬ alakot jelölték, de 1847-ben már a сажень alakot is és azóta is mindkét hangsulyt jelölik és elfogadhatónak tartják ma is, de a сажень alak gyakoribb. Ez utóbbi ószláv hangsuly.

Разлив és Розлив. Mindkét alak használatos. A разлив alaknak több jelentése van: áradás, áradat, fejtés (boré), palackozás. A розлив csak egy jelentésben azonos a разлив alakkal - lefejtés, palackozás. A розлив alakot a forradalom előtt egyáltalán nem jegyezték a szótárakban, csak az /l/-ben találjuk meg, melyben megjegyezzük, hogy egyszerű beszédben fordul elő. Ezt az alakot a borászatban használják, mint szakszót és ma már teljes létjogosultságot nyert. Előfordulásai: розлив вина, розлив минеральной воды, "Продажа шампанского в розлив". Ugyanezen jelentésben előfordul a разлив alak is, de a розлив használata gyakoribb. A hangsúlytalan раз - előképző felcserélődik a роз -előképzővel az egytöví képzésekben. Pl. распускать-ропуск, расписка-ропись, развал-розвал и т.д.: A розлив használata ellen tehát semmiféle kifogás nem lehet.

c) Csak a XX. században jelölték a szó mindkét hangsúlyát és még ma is elfogadható mindkettő.

Маквис - macchia növény (mediterrán örökzöld cserjés a magius vagy makis francia szavakból). Mindkét hangsulya elfogadható. Az utolsó szótag hangsulya a francia szó hangsulyával azonos, míg az első szótag hangsulya valószínűleg az orosz МАК szó analógiája alapján jött létre. Csak az /1/ és /2/-ben jelölték két hangsulllyal.

Каpоac - tengeren és folyókon használt nagy csónak. (A görög Karabas - каpабоуь szóból eredő tájszó, főleg Szibériában használják.) Régebben csak az első szótagon lévő hangsulllyal ejtették, mely a görög szó hangsulyával azonos. Csak 1880-után kezdtek véghangsulllyal is jelölni és még ma is mindkét hangsuly elfogadható, de az utolsó szótag hangsulya ritkábban fordul elő.

Стиракс - storax-fa; stirax - balzsam (stirax görög szóból származik). Az első és utolsó szótag hangsulyozása is elfogadható, de az utolsó szótag hangsulyozása gyakoribb. Régi alakja is: CTOПAKC kéthangsulllyos volt.

Рейстрат - Birodalmi Tanács (a német Reichsrat szóból). Az első és az utolsó szótagon hangsulyozzák és mindkét hangsuly elfogadható. Az első szótag hangsulya a német szó hangsulyával azonos. Véghangsulllyal először az /1/-ben jelölték. Elavult szó.

Одновременность - egyidejűség. Одновременность, de az олновременность is elfogadható. Az одновременный melléknévből képzett szó, mely ugyancsak két hangsulllyos.

a) Az ingadozó hangsúly lexikológiai (értelmemmegkülönböztető) szerepe egyes szavak esetében

A kéthangsúlyos szavakat hangsúlyuk alapján lexikológiailag két csoportra oszthatjuk:

1. Ebbe a csoportba olyan kéthangsúlyos szavakat sorolhatunk, melyeknek a hangsúlyingadozása nem idéz elő lexikológiai változást. Ide sorolhatók az eddig felsorolt szavaknak nagy része.

Pl. а́бзац, пи́кник, фило́лог, каши́ца, кожа́нка stb., vagyis ezeknek a szavaknak hangsúlyingadozása nem idézi elő a szó szemantikai változását. Itt a hangsúly csak fonetikailag hat a szóra és nem lexikológiailag, ugyanis itt egy és ugyanazon szóról van szó. Az ilyen szavak hangsúlyát írásban nem jelölik.

2. Ebbe a csoportba sorolhatók azok a szerkezetileg egyforma, de kéthangsúlyos szavak, melyeknek hangsúlyingadozása szemantikai különbséget eredményez, pontosabban lexikológiailag különböző szavakat különböztet meg. Ezek a szavak abban különböznek a за́мок, замо́к típusu szavaktól, hogy a hangsúlyingadozás nem fejezett ki mindig szemantikai különbséget és a szótárakban nem mindig jelölték őket külön, illetve nem is utalnak a hangsúlyingadozás által előidézett szemantikai különbségre. Ezek a szavak nem állandó jellegűek, nem tartósak. Elavult vagy új jelenségek magyarázatára szolgálnak. /38/(48.old.) Ezeket a szavakat csak akkor jelölik külön hangsúllyal, ha a hangsulynak megkülönböztető szerepe van.

Az /1/-ben például a взры́вный melléknevet különböző szótagon lévő hangsúllyal jelölték. Az egyik alakja взры́вной és ennek jelentése robbantó, robbantási, robbanó. A másik alakját már két hangsúllyal jelölték: взры́вный és взры́вной. Ennek jelentése:

zárhang. A Hadrovics-Gáldi 1959-ben megjelent szótárban szintén külön jelölik a szót és a zárhangot a взрывный alakkal fejezik ki. A fenti szót a /2/-ben szintén kéthangsulllyal jelölték, de a jelentés-különbségre nem utalnak. A /4/-ben már csak a véghangsulllyal találjuk meg. A транспортсзót az /1/-ben szintén kéthangsulllyal jelölték: транспорт и ennek jelentése futószalag, szállítómű; szállító vállalat. Mig a транспортёр szállító(személy). A /4/-ben és az /5/-ben már ilyen különbséget nem tesznek és csak a транспортёр alakot jelölték.

Az атлас szónak szintén két hangsulya van és a hangsulyingadozás a szó jelentésében is változást idéz elő. Атлас - atlasz, térképalbum, mig атлас - atlasz(szövet).

Хаос a görög mitológiában a világ keletkezése előtti (ős)kacosz, ősállapot, mig a хаос - zürzavar, összeviSSzaság, kaosz.

Пахнуть - illatozik, szagot áraszt, mig a пахнуть - fuj, lengedez (szellő). Подсадной - csalogató kacsа (vadkacsák vadászatánál), mig подсадный - után(a) ültetett pl. fa^{/47/(5.old.)}. Az /5/-ben csak a подсадный alakot jelölték és az előzővel ellentétben csak a csalogató kacsа jelentésben fordul elő.

Каучук - kaucsuk. Булаховский szerint ez a hangsuly orosz talajon keletkezhetett az -ук végű szavak hangsulyát követve. Pl.

клобук (és нем клобук), индюк stb., de a francia hatás is lehetséges. Каучук azt az üzemet jelenti, amelyben a nyersanyagot feldolgozzák. Pl. Завод каучука^{/38/(48.o.)}. Érdekes, hogy az amerikai angol nyelvben is ez a szó az oroszhoz hasonló hangsulyokkal fordult elő^{/18/}.

Жаворонок - pacsirta, de 1790-ben jelölték a жаворонок alakot is pacsirtafióka jelentéssel. A mai szótárak ezt az alakot helytelennek

tartják és a jelentés különbségre sem utalnak.

А ПЛОДНИК jelentése a /3/-ban gyümölcsöskert, míg ПЛОДНИК-bibe, termő.

Молодец a népköltészetben vitéz, hős, míg МОЛОДЕЦ legény, derék, karakán, stb.

Транспорт szállítás, fuvarozás, míg а транспорт az összeg másik oldalra való átvitele, átvitel (pl. könyvelésnél).

Языковой alakot a XIX. században kezdték használni és a husipar fejlődésével kapcsolatos. Olyan kifejezésben használják, mint pl.:

языковая колбаса (nyelvből készült kolbász). Ez utóbbi a lengyel nyelvből ered /41/ (226. old.). А языковой alak csak később jelenik

meg és csak a forradalom után terjed el széleskörűen. 1922-ben még nem jelölték. Jelentése: nyelvi- a nyelvtannal kapcsolatos.

Pl. языковая структура - nyelvszerkezet. Itt tehát már nem arról van szó, hogy az -ов- képzős melléneveknek adott esetben lehetséges két hangsúly is, hanem az ingadozó hangsúly jelentéskülönbséget is eredményezett.

Vasmer szerint a калуга haltartó, míg а калуга mocsár. Az /5/ szerint a szó az utóbbi hangsulllyal egy halfajtát jelent, amely a viza egyik fajtája. Vasmer erről nem tesz említést és szerinte helytelen a szót a finn kala (hal) szóból származtatni, hanem a kaala szóból, amelynek jelentése bemélyedés. Калуга hangsulllyal, amely az említett halfajtát jelenti Azsajev "Тávol Мосzkвától" című művében található meg.

Турá az /5/ szerint бástya (sakk). Vasmer ugyanezt a jelentést a тура alakkal fejezi ki és ezen kívül ugyanezt az alakot külön is jelölte, melynek jelentése tőzeg (Olonyec környékén).

Крестовик keresztespók; aggófű. Ma már csak ezzel a jelentéssel

fordul elő, de I. Péter idejében használták a крестовик hangsulylyal is ezüstrubel jelentéssel. Az elnevezés onnan ered, hogy a rubel egyik oldalán négy betű helyezkedett el kereszt alakban.

Верхом határozószó jelentése csordultig tele, fennt megy, míg аверху лóháton, lovon jelentéssel fordul elő.

Мелочный kicsinyes, szórszálhasogató; jelentéktelen, míg мелочной- kicsinybeni pl. eladás.

Девичий leányos, leány-, leánykori, míg девичий a /2/ szerint tréfás kifejezésben fordul elő. Pl. память девичья - rossz,

rövid emlék. Девичья кожа - édességfajta, melyet egy ziliz nevű növény (fehér mályva) gyökeréből főznek. Határozói alakja:

по-девичьему . Intézményneveknél pl. Ново-Девичий монастырь.

Helyiség elnevezésénél pl. девичья комната.

Egyes szavaknál tehát a lexikalizálódás/homologizálódás/ tapasztalható, míg mások a jelenség megszűnésével együtt megszűnnek.

A kéthangsúlyos igék

1) Az -ИТЬ végű igék

A régi hangsulynormák megszűnése igen nagymértékben tapasztalható az igék területén. Az 5. csoportba tartozó -ИТЬ végű igék között nagymértékben észlelhető egyes igék hangsúlyváltozása. Déli hatásra az északon előforduló ősi normák megszűnnek és új hangsúly alakul ki. A жарить pl. északon жарить, délen жарить hangsulllyal ejtik. Az irodalmi nyelv már nem az ősi alakot tartja meg: жарить, hanem a délit: жарить. А положить, бродить igéket a köznyelvben már а положить, бродить hangsulllyal ejtik.

Az alábbi -ИТЬ végű igéket egyes szótárakban, főleg a /3/-ban és az /1/-ben két hangsulllyal jelölték. Az első szónmindig a normatív hangsúlyt jelöljük.

Возбудить	- возбудить	- előidézt, gerjeszt, kíváncsiságot kelt, izgat.
Гасить	- гасить	- kiolt, elolt; elfojt.
Губить	- губить	- elront, elpusztít, tönkretesz.
Гуторить	- гуторить	- cseveg, fecseg, tereferél. Гуторить is lehet.
Зыбить	- зыбить	- ringat, lenget, megrendít, megingat.
Изрешетить	- изрешетить	- kilyuggat, átlyuggat.
Лосниться	- лосниться	- fénylik, ragyog.
Ободрить	- ободрить	- bátorít, serkent, buzdít.
Разжидить	- разжидить	- felhigít, felvizez.
Разрушить	- разрушить	- szétrombol, szétzúz, elpusztít, lerombol.
Удить	- удить	- horgászik.
Уменьшить	- уменьшить	- kisebbít, csökkent, enyhít.
Утишить	- утишить	- lecsöndesít, megfékezt.

A jelenlegi kutatások azt bizonyítják, hogy ezen -ИТЬ végű igék hangsúlya hosszú idő óta változik és ez a változás nyilván még tovább fog tartani.

2) Az -и́рова - képzős igék.

Az - и́рова képzős igék Bulahovszkij szerint^{/27/(15.0.)}, francia és latin szótövekből származnak, melyek német közvetítéssel kerültek az orosz nyelvbe. Az ilyen igék hangsulya nem egyforma. Egyes igéknél az -и́рова képző első szótagjára esik a hangsuly pl. -и́рова-~~ма~~soknál pedig az utolsó szótagra pl. - и́рова (Марши́ровать, пломби́ровать, но оплоди́ровать, блоки́ровать stb.). A fentiekből eredően egy sor hasonló típusú igét két hangsulllyal jelöltek. Az első szón mindig a normatív hangsulyt jelöljük.

Абони́ровать	- абони́ровать	- előfizetni (német abonnieren)
Ангажи́ровать	- ангажи́ровать	- leszerződik (fr. engager)
Аранжи́ровать	- аранжи́ровать	- feldolgoz, hangszerel (fr. arranger)
Асфальти́ровать	- асфальти́ровать	- (ki) aszfaltoz (görög asphaltos)
Баллоти́ровать	- баллоти́ровать	- titkosan szavaz, szavazásra bocsát (francia ballotter)
Бальзами́ровать	- бальзами́ровать	- bebalzsamoz (görög balsamon)
Блинди́ровать	- блинди́ровать	- páncéloz, bombabiztossá tesz (fr. blindage)
Блоки́ровать	- блоки́ровать	- blokád alá vesz, elzár (a fr. bloquer)
Бомбарди́ровать	- бомбарди́ровать	- bombáz (ném. bombardieren)
Брони́ровать	- брони́ровать	- páncéloz
Вальси́ровать	- вальси́ровать	- keringőzik (fr. valse)
Гази́ровать	- гази́ровать	- (el)gázosit
Гаранти́ровать	- гаранти́ровать	- biztosít, kezeskedik, garantál (fr. garder)
Гумми́ровать	- гумми́ровать	- gumival bevon (lat. gummi)
Декати́ровать	- декати́ровать	- gyapjuszövetet gőzöl, dekatál (fr. decotir)
Дипломи́ровать	- дипломи́ровать	- oklevelet kiállít vkinek. (fr. diplome)
Дисциплини́ровать	- дисциплини́ровать	- fegyelmez
Забалласти́ровать	- забалласти́ровать	- fenéksulyoz, kavicssal alá-ágyaz

Инсценировать	- инсценировать	- színre alkalmaz, rendez
Копировать	- копировать	- lemásol, másolatot készít, utánózik valakit
Котировать	- котировать	- jegyez (pl. értékpapírt) (a fr. coter szóból)
Литографировать	- литографировать	- litografál, könyomással sokszorosít
Маркировать	- маркировать	- kijelöl, megjelöl, márkáz
Неглижировать	- неглижировать	- elhanyagol vmít
Перепланировать	- перепланировать	- áttervez, újratervéz
Расконсервировать	- расконсервировать	- újramegindít (üzemet)
Распланировать	- распланировать	- pontos tervet készít, tervszerűen beoszt, elsimít
Таксировать	- таксировать	- felbecsül, értékeli, árat állapít meg
Тренировать	- тренировать	- edz, kiképez, betanít, gyakorol
Экипировать	- экипировать	- felszerel, ellát

3) Az -ать végű igék

Зыбать	- зыбать	- ringat, lenget
Кувыркать	- кувыркать	- felfordít, felborít

Két hangsúlyos melléknevek és melléknévi igenevek:

a) Melléknevek:

Бирманский	- бирманский	- burmai
Басовой	- басовый	- basszus -
Беспаспортный	- беспаспортный	- személyazonossági igazolvány, (v. utlevél)nélküli
Бондарский	- бондарский	- kádár-, bodnár-
Гагачий	- гагачий	- helyre-
Гербовый	- гербовый	- címeres, címer-
Гладильный	- гладильный	- simító, vasaló
Доменный	- доменный	- kohászati, kohó-
Заводской	- заводский	- gyári, üzemi (a véghangs. népies)
Импортный	- импортный	- behozatali, import-
Километровый	- километровый	- kilométer-, kilométeres.
Китовый	- китовый	- bálna-, cet-
Ковшовый	- ковшевой	- futószalag, szállítószalag
Комплексный	- комплексный	- komplex, összesített, teljes
Линолеумовый	- линолеумовый	- linóleum-, linóleumból való
Литровый	- литровый	- liter-, literes
Мазанковый	- мазанковый	- sárkányhó-
Маквисовый	- маквисовый	- örökzöld-
Националистский	- националистский	- nacionalista
Незлобивый	- незлобивый	- szelíd, jó
Общинный	- общинный	- közösségi,
Овсяный	- овсяной	- zab-, pl. kása v. tábla
Одновременный	- одновременный	- egyidejű, egyszerre történő
Ониксовый	- ониксоавый	- onix- (drágakő)
Оптовый	- оптовый	- nagybani, nagykereskedelmi
Пилёный	- пиленный	- fűrészelt
Полуночный	- полуночный	- éjféλι
Приисковый	- приисковый	- bányá-

Разновременный	- разновременный	- nem egyidejű, különböző időben történő
Ровни́чный	- ровни́чный	- előfonat-, előfonó
Солодков́ый	- солодков́ый	- édesgyökér-
Стираксов́ый	- стираксов́ый	- stirax-
Тарабарский	- тарабарский	- titkosírással irt; titkosíró
Тождественный	- тождественный	- azonos, egyező; egyenlő
Трапезный	- трапезный	- közös étkező- pl. asztal
Украинский	- украинский	- ukrainai
Хазовый	- хазовый	- maradékvégű, pl. szövet

b) Melléknévi igenevek:

Абонированный	- абонированный	- előfizetett
Ангажированный	- ангажированный	- szerződtetett
Аранжированный	- аранжированный	- feldolgozott
Асфальтированный	- асфальтированный	- aszfaltozott
Баллотированный	- баллотированный	- titkosan megszavazott
Бальзамированный	- бальзамированный	- balzsamozott
Блиндированный	- блиндированный	- páncélozott
Блокированный	- блокированный	- blokád alá vett
Бомбардированный	- бомбардированный	- bombázott
Бронированный	- бронированный	- páncélozott
Бугорчатый	- бугорчатый	- dombos, hepehupás, csomós
Газированный	- газированный	- (el)gázositott, gázos, gázzal telített
Гарантированный	- гарантированный	- garantált, biztosított
Гуммированный	- гуммированный	- gumival bevont
Датированный	- датированный	- dátumozott, dátummal ellátott
Декатированный	- декатированный	- gőzölt, dekatált
Дипломированный	- дипломированный	- oklevéllel ellátott

Дисциплинированный	- дисциплинированный	- (meg)fegyelmezett
Дозированный	- дозированный	- adagolt
Допитый	- допитый	- lerészegedett
Забалластированный	- забалластированный	- aláagyazott, fenéksulyozott
Забронированный	- бронированный	- páncélozott
Изолированный	- изолированный	- izolált, elkülönített
Иллюстрированный	- иллюстрированный	- illusztrált, szemléltetett
Инсценированный	- инсценированный	- színre alkalmazott, rendezett
Йотированный	- йотированный	- jésített
Клетчатый	- клетчатый	- kockás, kockázott; sejtés
Котированный	- котированный	- jegyzett
Литографированный	- литографированный	- litografált
Маркированный	- маркированный	- márkázott, kijelölt
Мелкозубчатый	- мелкозубчатый	- apró fogazású (kerék)
Набальзамированный	- набальзамированный	- balzsamozott
Налитый	- налитый	- teletöltött, elöntött
Облитый	- облитый	- leöntött, lelocsolt, elöntött
Обиженный	- обиженный	- (meg)sértett, (meg)bántott
Пережитый	- пережитый	- átélt, leélt
Перепланированный	- перепланированный	- áttervezett, újratervezett
Переаранжированный	- переаранжированный	- átdolgozott, áthangszerelt
Проектированный	- проектированный	- (meg)tervezett, tervbevett
Расконсервированный	- расконсервированный	- újra megindított (pl. üzem)
Распланированный	- распланированный	- pontosan tervezett, tervszerűen beosztott
Складчинный	- складчинный	- hozzájárult, összerakott
Сноровистый	- сноровистый	- járatos, gyakorlott, ügyes
Таксированный	- таксированный	- felbecsült, értékelt

Тренированный	- тренированный	- edzett, kiképzett
Утрированный	- утрированный	- tulzott,
Экзальтированный	- экзальтированный	- ekzaltált, szertelen
Пилящий	- пилящий	- fűrészelő, kinzó, gyötrő
Служащий	- служащий	- tisztviselő

Határozó szavak

Amikor az egyes szavak határozóvá kezdtek válni, a hangsúlyuk is változott, ill. keveredett. A múlt század elején egyes határozó szóknak a maiktól eltérő hangsúlyuk volt, mert annak a szónak a hangsúlya, amelyből a határozót képeztük, szintén változott és ez a határozóra is hatással volt. Pl. a *к^ру^гом* alakot korábban a főnév (*к^руг*) hangsúlyával ejtették és ma már *к^ру^гом* . Ez utóbbi a *к^руг* főnév egyes szám eszközhatározó esetének felel meg. A *с^ча^ст^ли^во* *а^сч^ас^тл^ив^ый* melléknévből ered, de ma már csak a *с^ча^ст^ли^во* alak helyes.

Az alábbiakban olyan határozókat sorolunk fel, melyek egyes szótárakban még ma is két hangsúllyal fordulnak elő. A normatív hangsúlyt mindig az első szón jelöljük.

Валом	- валом	- özönlenni, áramlani (pl. tömeg).
Впол ^н ьяна	- впол ^н ьяна	- becsipve
Впол ^с ыта	- впол ^с ыта	- féléhesen, félig jóllakva
Всклад ^ч ину	- всклад ^ч ину	- közös költségen, piknik alapon
Глубо ^к о	- глубо ^к о	- mélyen, nagyon erősen, alaposan
Докрас ^н а	- докрас ^н а	- vörösre, amíg vörös nem lesz
Задол ^г о	- задол ^г о	- jóval előbb, jóval korábban
Задоро ^г о	- задоро ^г о	- drágán

Издавна	- издавна	- régóta; régtől fogva
Издали	- издали	- messziről, távolról
Иначе	- иначе	- másként, másképpen, különben
Лежмя	- лежмя	- tehetetlenül feküdni
Навеселе	- навеселе	- pityókásan, karatosan
Начерно	- начерно	- nyersen, nem végleges formában
Поутру	- поутру	- kora reggel
Ревмя	- ревмя	- jajveszékel, keservesen sir, vagy zokog
Светло	- светло	- fényesen, világosan
Счастливо	- счастливо	- boldogan

Kötőszó

Дабы	- дабы	- azért, avégett, hogy
------	--------	------------------------

Előljáró szó

Насупротив	- насупротив	- szemben, átellenben vmivel
------------	--------------	------------------------------

Ha a főneveket és a különböző igeneveket megfigyeljük, szembetűnő az azonos szótövekből származó szavak azonos hangsulya. Ha a kéthangsúlyos igéből képzett szenvedő multidejű melléknévi igeneveket figyeljük meg, azt tapasztalhatjuk, hogy az új szófaj is kéthangsúlyos. Az -ирова- képzős igék hangsulya, mint már említettük, változik (a képző első, vagy utolsó szótagjára esik). Annál az igénél, ahol a hangsúly az első szótagon van, az új szófaj is megtartotta ezt a hangsúlyt. Ahol az utolsó szótagon, a hangsúly ott az új szófajnál mindig egy szótaggal előbbre került, vagyis ha -ирова-, akkor az új szófaj -ирова- lett. Pl. перепланировать-перепланированный, тренировать-тренированный stb.

A mellékneveknél is tapasztalhatjuk, hogy legtöbb esetben annak a szófajnak a hangsúlyát követik, amelyből képeztük, pl. КОМПЛЕКСНЫЙ (КОМПЛЕКС), МАКВИСОВЫЙ (МАКВИС), БЕСПАСПОРТНЫЙ (ПАСПОРТ) и т. д.

III. A kéthangsúlyos szavak történeti alakulásának összefoglalása és a jövevénytiszavak hangsúlyának eredetitől való eltérése, illetve egyezése.

Az alábbiakban a kéthangsúlyos szavak hangsúlyalakulását történetileg foglaljuk össze azzal a céllal, hogy a fentebb felsorolt szavak történeti szempontból könnyebben áttekinthetők legyenek. Először azokat a szavakat soroljuk fel, amelyek már a XIX. és a XX. században is kéthangsúlyosak voltak. Majd azok következnek, melyek csak a XX. században fordultak elő két hangsulllyal és végül megmutatjuk, hogy a XIX, vagy a XX. században kialakult hangsúlyok közül ma melyik a normatív. Külön tárgyaljuk azokat a jövevénytiszavakat, amelyeknek mai normatív hangsulya azonos, vagy eltérő az eredeti szó hangsúlyától. Végül összegezzük azokat a kéthangsúlyos szláv szavakat, amelyek táj, csak társalgási nyelvben használt és elavult szavak. ~~Az~~ alábbi szavak hangsúly jelölésétől eltekintünk, mivel az előző részben már jelöltük.

1) A XIX. és XX. században is kéthangsulllyal előforduló szavak

Гипсометр, динамометр, акростих, амфора, астроном, евнух, ирмос, корпусник, реверс, тенор, бондарь, бондарство, кобальт, револьвер, белиберда, дервиш, жемчуг, голбец, максима, карбованец, омега, жаворонок, жерлица, засека, искус, кладбище, отшиб, пехтер, поляки, тягло, черва, исподник, плодник, чаровник, капельник, обречение, правильщик, ангажировать, бултыхнуть, гарантировать, гуторить, декатировать,

дипломировать, дисциплинировать, литографировать, лосниться, маркировать, погугорить, беспаспортный, бондарский, гагачий, гладильный, девичий, оптовый, вполпьяна, вполсыта, глубоко, докрасна, задолго, иначе, лежа, дабы, наспротив.

2) Csak a XX. században jelölték két hangsullal

Жакерия, пинник, тура, фюзей, вольтаметр, гальванометр, микрометр, склерометр, спектрометр, сферометр, таксиметр, тахометр, фотометр, хордометр, барограф, калькограф, кимограф, кристаллограф, лексикограф, мареограф, метеорограф, пантограф, порнограф, спектограф, шапирограф, a dolgozatban előforduló összes -ия végű főnevek, анапест, астролог, базилика, бора, декаэдр, еретик, катализ, магнето, нектар, оникс, агент, дискант, комплекс, линолеум, магистерство, омнибус, тантал, эксперт, инфикс, экскурс, абзац, бедекер, гешефтмахер, кронглас, куштык, рейхстрат, баскетбол, безбол, бюджет, доминион, каучук, комфорт, крокет, коттедж, панты, индиго, кондор, пати́на, камбуз, тамбуй, аравитянин, дурища, заводчик, заголовок, задруга, знахарка, изволок, коганец, калуга, катыш, кашица, кожанка, колдоговор, кувыркание, ломота, лыжня, мазанка, мета, набережье, пешня, плачея, подоконье, поленица, полпиво, понамариха, старинка, сухмень, таволга, тарабарщина, торос, торфолеум, уда, узина, шпорец, ясенец, травник, хмельник, общинник, жестяник, резник, третник, нефтяник, крестовик, мышление, приобретение, выпадение, ужение, обрушение, клеймовщик, фурмовщик, перекупщик, посевщик, незлобивость, неразвитость, изолированность, тожественность, экзальтированность, абонировать

ангажировать, аранжировать, асфальтировать, баллотировать, бальзамировать, блиндировать, блокировать, бомбардировать, бронировать, вальсировать, газировать, гуммировать, изрешетить, инсценировать, исчерпать, копировать, котировать, кувыркать, неглижировать, ободрить, пепепланировать, басовой, гербовый, доменный, заводской, импортный, километровый, китовый, комплексный, линолеумовый, литровый, мазанковый, маквисовый, националистский, незлобивый, общинный, овсяный, одновременный, онисовый, пилёный, приисковый, разновременный, задорого, издавна, навеселе.

3) Csak a XX. században jelölték a régítől eltérő hangsúlyt, de mégis a régi maradt meg normatívként

Пикник, тура, остролог, физиолог, идеолог, филолог, астроном, базилика, бора, иероглиф, магистерство, реверс, эксперт, кондор, камбуз, жаворонок, заводчик, заголовок, задруга, засека, знахарка, искус, каша, кожанка, ломота, лыжня, мета, отшиб, поленица, пономариха, приговор, простолюдин, свежина, складчина, сухмень, незлобивость, литогра, фированный.

4) Az alábbi szavak a XX. században, a XIX. századtól eltérően, új hangsúlyt kaptak.

Купол, жакерия, маршал, паспорт, транспорт, фузея, az összes -метр, -граф, -ия végű szavak, néhány kivételtől eltekintve, атом, анапест, акростих, амфора, апостроф, декаэдр, десют,

евнух, ирмос, каломель, кафедра, климат, нектар, оникс, комплекс, линолеум, музыка, омнибус, тенор, инфикс, импульс, гешефтмахер, кобальт, кронглас, кунштюк, комфорт, крокет, коттедж, револьвер, жемчуг, индиго, пatina, омега, дурища, изволок, коганец, катыш, кладбище, кувыркaньe, пешня, полпиво, поляки, сопло, стовор, таволга, тарабарщина, травник, обрушение, обретение, вальсировать, литографировать, лосниться, маркировать, беспаспортный, бирманский,

5) A kéthangsúlyos jövenényszavak normatív hangsúlya az eredeti szóéval azonos

Маквис, партер, пикник, рапорт, тура, фюзеля, амфора, астролог, физиолог, библиотека, бора, еретик, карбас, катализ, декаэдр, иероглиф, карбас, оникс, стиракс, трапеза, агент, комплекс, импульс, абзац, бондарь, гешефтмахер, кобальт, рейхстрат, баскетбол, безбол, импорт, каучук, белиберда, кондор, голбец, максима, камбуз, омега.

6) A kéthangsúlyos jövevényszavak normatív hangsúlya nem azonos az eredetivel

Купол, жакерия, маршал, паспорт, профиль, рапорт, транспорт, анапест, акростих, апостроф, астроном, атом, деспот, диагноз, евнух, зефир, иероглиф, карбас, катастрофа, дискант, линолеум, инфикс, суффикс, экскурс, бедожер, кронглас, кунштюк, бюджет, доминион, комфорт, крокет-коттедж, револьвер, дервиш, жемчуг, кобза, пatina.

7) Kéthangsúlyos táj, elavult, társalgási nyelvben
előforduló szavak

Корпусник, корпусной, макса, жерлица, знахарка, из-
волок, искус, каганец, калуга, катыш, кашица, кожанка,
ломота, мзазанка, мета, набережье, неровня, отсвет, от-
шиб, пехтер, плачея, подоконье, поленица, полпиво, поно-
мариха, пошиб, приговор, простолюдин, просып, ровница,
ровня, ромша, рыбарь, свежина, сговор, старинка, сухмень,
таволга, тарабарщина, торос, уда, узина, черва, черевикки,
исподник, травник, чаровник, резник, капельник, зыбать,
неглижировать.

Összefoglalás.

Az orosz nyelvnek, kb. a XIX. század elejétől napjainkig, nemcsak szókészlete változott, hanem - mint fentebb láttuk - egyes szavak hangsulya is. A hangsulyt illetően különösen nagy változás ment végbe a kéthangsulyos szavak területén. A XIX. század elejétől egyes szavakat, melyeknek addig csak egy hangsulya volt, kezdték egy második hangsulllyal is használni, vagyis az eddigitől eltérően más szótagot hangsulyozni. Ez a folyamat leginkább a /3/ szótárban (1863-1866) tükröződik, de különösen szembetűnő az /1/ szótárban (1935-1940). A kéthangsulyos szavak kb. 80 %-át a fent említett időben jelölték. Ezekben a szótárakban mindkét hangsuly paralel fordul elő és csak néhány szónál jelölték az egyik hangsuly ritkább vagy gyakoribb előfordulását, vagy elavultságát.

Az 1940-es évek után megjelent szótárakban a kéthangsulyos szavakat illetően lényeges változás tapasztalható. A /2/-ben már csak néhány szót jelöltek két egyenértékű hangsulllyal. Ez utóbbiakat úgy jelölték, hogy mindkét alakot címszóként jelölik. Pl. „КО́за и ко́за”. Azokat a szavakat, amelyeket két hangsulllyal jelöltek a korábbi szótárakban és az egyik hangsuly elavult, csak egy címszóval és a magyarázat végén megjegyzi, hogy más hangsulya is lehet a szónak. Ez utóbbi hangsulyt elavultnak tekinthetjük. Ennek helyességéről meggyőződhetünk, ha a fenti szótárban jelölt két hangsulyos szavakat összehasonlítjuk a /4/ szótárban jelölt ugyanazon szavakkal. Ebben a szótárban csak azt a hangsulyt jelölték, amelyet az említett szótár csak a címszóban jelöl és sok szó után zárójelben utalnak a

második hangsúly elavultságára vagy helytelenségére (не правильное). Az elavult vagy helytelen hangsúly legtöbb esetben azonos a /2/-es szótárban a magyarázat után jelölt hangsullyal.

A dolgozatban elfőroduló szavaknak kisebb részét már a XIX. században is két hangsullyal használták, míg nagyobb részét pedig csak a XX. században. Az arány mintegy 20:80 %. Ugyancsak több azon szavaknak a száma, melyeknél az utóbb jelölt hangsúly vált normatívvá, bár ez az arány korántsem akkora, mint az előbbi.

A kéthangsúlyos szavak nagy része, elsősorban a szláv eredetűek, tájszó, elavult, társalgási nyelvben, szólásmondásban, vagy népies kifejezésekben fordul elő.

A fentiekből következik egyes szavaknak kettős hangsúlya is. A ПЕШНЯ szót, pl. két hangsullyal használják: ПЕШНЯ és ПЕШНЯ. Az utóbbi északon fordul elő. A КОБЗА ukrán szó. Egyes vidékeken a КОБЗА alakot használják, de délen КОБЗА. A СОКОЛ szó normatív hangsúlya СОКОЛ, de szólásmondásban СОКОЛ pl. Гол, как СОКОЛ (szegény mint a templom egere), vagy ugyanez tréfásan: Гол, но СОКОЛ (szegény, de büszke). Többek között ez is oka lehetett annak, hogy még ma is egyes szavakat két hangsullyal jelöltek egyes szótárakban. A szláv szavak másik része az egyházi szláv, az analógia és a költői szabadság alapján kaphatott két hangsúlyt.

Már említettük, hogy minden szónak csak egy hangsúlya lehet. Mégis vannak olyan szavak, amelyeket a szótárak ma is két hangsullyal jelöltek és mindkettőt elfogadhatónak (допустимое) tartják. Ha a 480 szót, ugyanis kb. ennyi szó fordul elő a dolgozatban viszonyítjuk a 26 ma is kéthangsúlyos szóhoz, láthat-

juk, hogy a szavak többségének, viszonylag rövid idő alatt, csak egy hangsulya maradt meg és a kéthangsulyos szavak száma elenyészőnek mondható. Nyilvánvaló, hogy a ma is kéthangsulyos szavaknak belátható időn belül csak egy hangsulya marad meg. Érdekes, hogy a mai kéthangsulyos főnevek többsége /17/ két szótagu szó. Négy szó három szótagu, kettő négy és egy öt szótagu.

Máris tapasztalható, hogy egyes még ma is kéthangsulyos szavakat csak egy hangsulllyal kezdenek használni, vagyis mindig ugyanazt a szótagot hangsulyozzák. A hangsulyt jelölő szótarban a címszóval jelölt hangsulyt fogadhatjuk el gyakoribb-
nak, míg a címszó utáni zárójelben megjegyzett hangsulyt kive-
szőnek tekinthetjük. Tehát akkor cselekszünk helyesen, ha az első alakot fogadjuk el normatívnak. Pl. ОБЩИНА és nem ОБЩИНА, ТЯГЛО és nem ТЯГЛО, ГОЛБЕЦ és nem ГОЛБЕЦ, ОНИКС és nem ОНИКС stb. Ezt még akkor is megtehetjük, ha egyes szavakat földrajzilag nagyobb területen nem az általunk elfogadott hangsulllyal használnak. Előbb vagy utóbb ezeknek a szavaknak is ki fog alakulni a normatív hangsulya, mivel a szónak egynél több hangsulya nem lehet. Az egyik hangsuly megszűnésének bekövetkezését bizonyítják azok a szavak is, amelyeket nem is olyan régen a szótárak két azonos értékű hangsulllyal jelöltek, de ma már csak eggyel. Tehát egyik hangsuly megszűnése törvényszerűen be fog következni a hangtani és nyelvtani fejlődés eredményeként.

Vannak olyan kéthangsulyos szavak, melyeknek egyik hangsulyát máris másodlagosnak tekinthetünk. Pl. a КОМПЛЕКС szó КОМПЛЕКС alakja gyakoriságánál fogva elsődleges, míg a КОМПЛЕКС alak másodlagos, mivel csak a matematikában használják. De az sem hiba,

ha matematikában is a КОМПЛЕКС alakot használjuk. (А КОМПЛЕКС alak a francia hatást tükrözi. Ugyancsak francia hatást tükröznek pl. демократия, окрестях, апостроф, szavak is.

A jövevényszavak egy részének átvétele először szóbelileg később pedig írás útján történt. Az írás útján átvett jövevényszavak a hangsúlyt illetően nem voltak pozitív hatással az orosz nyelvre, amennyiben még a szóbelileg átvett szavak hangsúlyát is megváltoztatták és a régi hangsúly mellett egy újabb hangsúly is kialakult. Ezt a folyamatot láthatjuk a XVIII. század végén és a XIX. század elején. A hangsúlyingadozás főleg az internacionális szavaknál szembetűnő. (különösen a -граф, -мер, -ия stb. utótagos szavaknál.) A hangsúlyingadozás folyamatát főleg a francia nyelv eredményezte, de a lengyelnek is nagy hatása volt. A lengyel nyelv nem közvetlen hatott a hangsúlyra, hanem közvetve, főleg az ukrán nyelven át. Ez utóbbi nemcsak a szláv szavak hangsúlyára hatott, hanem a jövevényszavakéra is. Mint közvetítő, saját hangsúlytörvényének megfelelő hangsúllyal közvetítette a szót, de hangsúlytörvénye érvényesülhetett a korábban átvett szavak hangsúlyánál is. Prokopovics-Antonovszkij^{/30/} szerint a kéthangsúlyos szavak főleg a lengyel nyelv hatására alakultak ki. Valóban nagy hatása volt a lengyel nyelvnek, de véleményünk szerint legnagyobb hatása mégis a francia nyelvnek volt. Ha a különböző görög, latin és más jövevényszavak orosz hangsúlyát vizsgáljuk, igen szembetűnő az azonos orosz és francia szavak azonos hangsúlya. A régebben átvett szó hangsúlya is legtöbbször francia hatásra változott meg.

Előfordulhatott még az egyes jövevényszavak oroszosítása is,

amely szintén kéthangsulyt eredményezhetett pl. ГОЛБЕЦ (golf), ФУРМОВЩИК (Фурма - Form), КЛЕЙМОВЩИК (Клеймо - klein), АРАВИТЯНИН stb.)

Sok szót ritkán használtak, ami szintén eredményezhette a kettőshangsulyt. Pl. a КОРЧМА szót többesszám alanyesetben kéthangsullal használják: КОРЧМЫ és КОРЧМЫ. Sőt nyugodtan állíthatjuk, hogy főleg azon szavaknak alakulhatott ki két hangsulya, amelyeknek alkalmazása korlátozva van, használatuk ritka, szakterületekre korlátozódnak, vagy poetikus jellegűek.

A legtöbb jövevényszó a görög nyelvből került át az orosz nyelvbe. Még a kereszténység felvétele előtt igen élénk kereskedelmi kapcsolat állt fenn Oroszország és Görögország között. A Feketetenger partjain igen sok görög kolónia volt, mint pl. Korszun, Szimferopol stb. A kereszténység felvétele után igen sok szó került be az ószláv nyelvbe, melyet az istentiszteleteknél használtak. De különösen megnőtt a görög nyelv hatása a XVI. században, amikor a moszkvai és egyes dél-oroszországi iskolákban bevezették a görög nyelv tanulását. Igen sok görög könyvet is lefordítottak orosz nyelvre és így nagyon sok görög szó került az orosz nyelvbe írott szöveggel közvetlenül. Ilyen szavak pl. КЛИМАТ, ЕВНУХ, КАФЕДРА stb. Ezek és a többi görög eredetű szavak nyilván a közvetítés és más nyelvek hatására kapták a kettőshangsulyt.

A mai orosz nyelvben előforduló új jövevény és nem jövevény-szavak hangsúlyalakulásának kielégítő módon való tanulmányozására nem volt lehetőség, de a rendelkezésünkre álló anyag tanulmányozása alapján állíthatjuk, hogy ma már nem érvényesül a szavak

kettőshangsúlyának tendenciája, vagy legalább is csak nagyon csekély mértékben.

Az októberi forradalom után igen sok új szó keletkezett két vagy több szó összevonásával, de ezek között csak egyet (колдоговор) találtunk olyant, amely két hangsúllyal fordul elő. Sok új szó fordul még elő, amelyeket a különböző képzők segítségével képeztek, de itt sem és a legújabb jövevénytörzsek között sem találtunk két-hangsúlyosakat. Pl. автомат, автоматчик, атомный, атомник, атомный вес, de атомный вес is előfordult, de az utóbbit már régen használják, az атом alakból származik és elavult. Спутник, лунник, агротехника, тракторист, картофелоканалка, комбайнер (комбайнер nem helyes), льнотеребилка, комсомол stb. Ezek a szavak különböző képzőkkel képzett új szavak, illetve egyes szavak új értelmet kaptak (спутник pl.)

Vannak olyan nemzetközi (internationális) szavak, amelyek már korábban is ismertek voltak az orosz nyelvben, de közismertté csak az októberi forradalom után váltak. Ilyen szavak pl. митинг, амортизация, кризис, арматура, делегация, авиация, диссертация, сюжет, персонаж stb. Mint látható a felsorolt szavak közül, a közismertté válás ellenére egynek sem alakult ki két hangsúlya.

A neologizmusok közül megemlítjük még: толстовка, галифе, георгина (георгин is lehet), пульмановский, батист, монпансье, модера, шампанское, пролетариатоводец, полководец stb. szavakat, melyek szintén csak egy hangsúllyal fordulnak elő.

Az ugynevezett ekzotikus szavak is egy hangsúllyal fordulnak elő és az eredeti szavak hangsúlyát követik pl. пани, злотый (lengyel szavak), кишлак, паранджа, пиала, чайхана, , , , ,

(középázsiai szavak), *парубок*, *галушка*, *гопак* (ukrán szavak).
Леди, *миледи*, *мистер*, *сэндвич* (angol szavak), *мадам*, *мосье*,
мадмуазель stb. (francia szavak).

Mint látható, a felsorolt szavak hangsulya bizonyítja előbbi állításunkat azt ui., hogy a mai orosz nyelvben nem érvényesül a kettőshangsúly tendenciája. Vagyis a törvény, hogy minden szónak csak egy hangsulya lehet, érvényesül az orosz nyelvben.

Ma már a lehetőség is csak kis mértékben áll fenn a kéthangsúlyos szavak kialakulására. A modern technika, különösen a rádió és televízió, a fejlett oktatási módszerek, az emberek magasabb nyelvi műveltsége, és fokozottabb érdeklődése az anyanyelv iránt, a nyelvtudósok sokasága stb., szinte kizárják a kéthangsúlyos szavak kialakulásának lehetőségét. Ha lehetőség-ről beszélünk azt nem mondhatjuk, hogy a lehetőség teljesen megszűnt, minthogy egyes területeknek meg van a beszéd-szeszélye, ugyanugy beszélhetünk hangsúly-szeszélyről is. De mint ahogy a dialektusok már nincsenek nagy hatással az irodalmi nyelvre, ugyanugy a dialektussal keletkezett hangsúly sincs hatással az irodalmi hangsulyra. Egyes szavak még ma is bekerülhetnek hangsúlyukkal együtt, de ezeket új, olyan szavaknak kell tekintünk, amelyek még nem léteznek az irodalmi nyelvben. A *соседи* helyett pl. nem kerülhet be a *шабры*, vagy a *петых* helyett a *кочет* stb.

Az íróknak és nyelvészeknek az a feladata, hogy megszüntessék az esetleg még meglévő kaoszt mind az egyes szavak területén (pl. *базанить*), mind a hangsúly területén, (pl. *общество*).

Összefoglalva tehát, a dialektusok természetes kihalása észrevehető és amilyen mértékben megy végbe ez a folyamat, olyan mértékben terjed az irodalmi nyelv. Ezzel együtt a hangsúly területei is tisztázódni fognak.

I r o d a l o m j e g y z é k

Szótárak

- I) Д.Н. Ушаков: Толковый словарь русского языка. Москва, 1935.
- 2) Словарь совр. русск. лит. языка АН СССР. Москва, 1957.
- 3) В.И. Даль: Толковый словарь, 1880.
- 4) Русское литературное произношение и ударение АН СССР, 1959.
- 5) Словарь русского языка АН СССР, 1957.
- 6) С.И. Ожегов: Словарь русского языка. Москва, 1952.
- 7) Орфографический словарь русского языка АН СССР, 1959.
- 8) А.Преображенский: Этимологический словарь русск. языка, 1959.
- 9) Русско-украинский словарь . Киев, 1955.
- 10) Сербско-хорватско-русский словарь. Москва, 1958.
- II) Древнегреческо-русский словарь. Москва, 1958.
- 12) Max Vasmer: Russisches Etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1955.
- 13) Halász Előd: Német-magyar szótár, Bp. 1952.
- 14) Országh L.: Angol-magyar szótár, Bp. 1960.
- 15) Bolgár-magyar szótár, Bp. 1959.
- 16) Lengyel-magyar szótár, Bp. 1958.
- 17) Webster & New International Dictionary of the English Language 2.kiadás
- 18) Funk Wagnalls New Standard Dictionary of the English Language. 1956.
- 19) Nouveau la Rousse Universel, Paris 1948.
- 20) Hadrovics-Gáldi- Orosz-magyar szótár, Bp. 1959.

Tanulmányok, könyvek, folyóiratcikkek.

- 21) Nahtigall Rajko: Akzentbewegung in der russischen Formen und Wortbildung.
- 22) Valentin Kiparsky: Über die Betonung der russischen Wörter auf -ия.
Die Welt der Slaven Weisbaden 1963 Jahrgang VIII,
Heft 3. 234. oldal

- 23) И.И. Огиенко: Русское литературное ударение. Киев, 1914.
- 24) В. Чернышев: Русское ударение. С-Петербург, 1912.
- 25) А. Ельсин : Главные правила русск. правописания. Теория русск. ударения. Варшава, 1899.
- 26) Р.И. Аванесов: Ударение в современном русск. лит. языке.
- 27) Л.А. Булаховский: Русское ударение заимствованных слов. РЯШ. 1956/4.
- 28) И.И. Срезневский: О некоторых законах русского ударения. Известия Имп. АН. Т.8. вып.5. 1860.
- 29) Критические заметки Я. Грота о работе Кайслера: „Учение о русском акценте, сравнительно с системами ударения родственных языков“. Журнал Министерства народного просвещения. Т.1. 1869. С-Пет.
- 30) А.П. Антонский: Часть 4. Москва, 1812. Труды общества любителей российской словесности при Имп. моск. университете.
- 31) Е.М. Галкина-Федорук, К.В. Горшкова, Н.М. Шанский: Совр. русск. яз. 1960.
- 32) Грамматика русского языка АН СССР. Т.1. Стр. 180-207.
- 33) З.Н. Крывопустова: Особенности ударения имён существительных в русском лит. яз. начала XVIII. века („Ведомости“ 1703-1707) Учёные записки КГПИ им. Куйбышева, Каф. русск. яз. выпуск 40 1963г.
- 34) З.Н. Крывопустова: Из истории ударения наречий („Ведомости“ 1703-1707) Учёные зап. КГПИ им. Куйбышева, Каф. русск. яз. выпуск 32 1960 г.
- 35) З.Н. Крывопустова: Из ист. удар. русского глагола („Ведомости“ 1703-1707) Уч. зап. КГПИ им. Куйбышева, Каф. русск. яз. выпуск 26 1959 г.
- 36) Н.К. Пирогова: О некоторых тенденциях в развитии типов глагольного ударения. Вестник МГУ, 1959/3 стр. 113.
- 37) В.Л. Воронцова: О нормах ударения в глаголах на -ить. Вопросы культуры речи АН СССР. 1959/2 стр. 116.
- 38) О.С. Ахманова: О фонетических и морфологических вариантах слов. Академику В.В. Винограду IX. М. 1956 стр. 42-59.

- 39) А.В. Суперенская: О произношении современной студенческой молодёжи. Вопросы культуры речи АН СССР, 1959/2, стр. 157.
- 40) Вопросы культуры речи АН СССР, 1959/2. Краткие заметки: разлив и розлив, ковшевой или ковшовый, вахтер или вахтёр, бирманский или бирманский.
- 41) Вопросы культуры речи АН СССР, 1955/1. Краткие заметки: языковой и языковый. Стр. 226.
- 42) В.В. Акуленко : Об интернациональных словах в современном русском языке. Труды филолог. фак. ХДУ, т.6. Харьков, 1958.
- 43) Н.С. Авилова: Глаголы с суффиксом -ова- и его вариантами -ирова-, -изирова-, изова-, в русском языке. Исследования по грамматике русск. лит. яз. сборник статей, М. 1955.
- 44) Л.А. Булаховский: Русский лит. яз. первой половины XIX. в. М. 1954.
- 45) Е.М. Галькина-Федорук: Совр. русск. яз. 1954, стр. 94-112.
- 46) И.М. Пулькина: и Е.В. Захава-Некрасова: Учебник русск. яз. для студентов-иностранцев. М. 1958, стр. 458-497.
- 47) Иштван Пете: Случаи лексикализация в русском языке. РЯШ. 1958/3, стр. 5.
- 48) Русская литература. Хрестоматия для 8 класса нац. школ. М. 1963.
- 49) В.И. Даль: О наречиях русск. яз. по поводу опыта областного великорусского говора, изданного вторым отделением имп. АН. 1852. Толковый словарь живого великорусского яз. С-Пет. М. 1880.
- 50) Е.С. Истрина: Нормы русск. лит. яз. и культура речи, АН СССР, М-Л. 1948.
- 51) В.С. Байкин: Причины колебания ударения в русском литературном языке. Чита, 1958.

T a r t a l o m j e g y z é k

Bevezetés	2
I. A kéthangsúlyos jövevény-és szláv eredetű szavak kialakulásának okai	
1. A szavak hangsúly szerinti csoportosítása	6
2. Az egy és kéthangsúlyos jövevénytörzsek az orosz nyelvben	7
a) Az egyhangsúlyos jövevénytörzsek	7
b) A kéthangsúlyos jövevénytörzsek és keletkezésük oka	8
1. Közvetlen átvétel	10
2. Közvetett átvétel	11
3. Többoldali hatás	11
4. A szó hangsúlyjának spontán módon történő meghatározása	12
3. Az analógia szerepe a kéthangsúly kialakulásában	13
4. A mellékhangsúly szerepe a kéthangsúly kialakulásában	14
5. A nyelvjárás szerepe a hangsúly kialakulásában	15
6. Az ószláv nyelv hangsúlynormáinak hatása a mai orosz nyelvre	17
7. A költői szabadság és a tradíció hatása egyes szavak hangsúlyára	20
II. A kéthangsúlyos jövevény-és szláv eredetű szavak	
1. Jövevénytörzsek	
a) Francia eredetűek	22
b) Görög és latin eredetű jövevénytörzsek	23
c) Német eredetű jövevénytörzsek	40
d) Angol eredetű jövevénytörzsek	41
e) Török, tatár, spanyol, svéd, finn, olasz és holland eredetű jövevénytörzsek	43

2. Szláv eredetű szavak	46
a) Már a XIX. században és ma is két hangsulllyal előforduló szavak és mindkét hangsúly egyenértékű	61
b) Az alábbi szavak hangsulya ugyancsak a XIX. és XX. században alakult ki, de az egyik hangsúly használata gyakoribb	62
c) Csak a XX. században jelölték a szó mindkét hangsúlyát és még ma is elfogadható mindkettő	66
d) Az ingadozó hangsúly lexikológiai (értelmemgkülönböztető) szerepe egyes szavak esetében	67
Kéthangsúlyos igék	71
Kéthangsúlyos melléknevek és melléknévi igenevek	74
Határozószavak	77
Kötőszó	78
Előljárószó	78
III. A kéthangsúlyos szavak történeti alakulásának összefoglalása és a jövevénytiszavak hangsúlyának eredetitől való eltérése, illetve egyezése	80
1. A XIX. és XX. században is kéthangsulllyal előforduló szavak	80
2. Csak a XX. században jelölték két hangsulllyal	81
3. Csak a XX. században jelölték a régittől eltérő hangsulyt, de mégis a régi maradt meg normatívként	82
4. Az alábbi szavak a XX. században, a XIX. századitól eltérően, új hangsulyt kaptak	82
5. A kéthangsúlyos jövevénytiszavak normatíví hangsulya az eredetí szóéíal azonos	83
6. A kéthangsúlyos jövevénytiszavak normatíví hangsulya nem azonos az eredetííel	83
7. Kéthangsúlyos táj, elavult, társalgási nyelvben előforduló szavak	84
Összefoglalás	85